

## XIV — XVI. YÜZYILLARDA AYASULUĞ

ZEKİ ARIKAN

### *Ephesos'tan Ayasuluğ'a*

Ephesos, erken dönemlerden beri iskân edilmiş olmakla birlikte, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda şehrin eski yerleşim yeri saptanamamıştır. Bir takım bilim adamları, eski kentin Ayasuluğ tepesi üzerinde kurulduğunu ileri sürerlerken J. Keil<sup>1</sup> bunun Akropolis tepesi ile Panayır dağının kuzey yamacında olduğu kabul etmektedir. Strabon'a göre, Kroisos öncesine ait kent, Athenaion, Typelaion ve Koressos dağının yamaçlarında idi<sup>2</sup>.

Athenaion ve Typelaion'un yeri belli değildir. Koressos dağı ise Bülbül dağı olmalıdır. Ephesos'un Arkaik dönem öncesinde ve Arkaik dönemde liman yakınında kurulmuş olması akla yakındır. Heredotos<sup>3</sup>, Kroisos'un kuşattığı kent ile Artemis tapınağının yedi stadion<sup>4</sup> çektiğini yazmaktadır. Aslında Strabon, eski kentin yerini bize açıkça göstermektedir<sup>5</sup>. Ephesos'un kendisi ve özellikle bir bölümü Smyrna adıyla anılıyordu. Strabon'a göre burada yaşayanlar, kentten ayrılarak şimdiki Bayraklı'da bulunan eski Smyrna'yı kurmuşlardır.

Kroisos, krallığının ilk yıllarında Ephesos'u ele geçirmişti<sup>6</sup>. Strabon'un bildirdiğine göre kent, bu zamanda yer değiştirerek Artemision yakınlarında kurulmuş ve halk Büyük İskender zamanına kadar burada oturmuştur<sup>7</sup>. Ancak Strabon'dan önce yaşamış olan Heredotos (MÖ 490-425), böyle bir yer değişikliğinden söz etmemektedir. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar sonunda Artemis tapınağı çevresinde bir yerleşim merkezi izine rastlanamamıştır. Belki burada ufak bir yerleşim söz konusuydu. Yeni

<sup>1</sup> Pauly-Wissova, *Real Encyclopaedia*, Suppl., XII, 1592 ve öf.

<sup>2</sup> Strabon, XIV, 640.

<sup>3</sup> I, 26.

<sup>4</sup> I Stadion 600 ayak olup 177,6 metredir.

<sup>5</sup> Strabon, XIV, 633-634.

<sup>6</sup> Herodotos, I, 26.

<sup>7</sup> Strabon, XIV, 640.

bulgulara göre klasik dönemde de Ephesos'un yeri değişmemiş ve sürekli olarak aynı yerde kalmıştır<sup>8</sup>. Yani eski Ephesos kenti, liman ile Panayır dağının batı yamaçlarından kurulmuştu. Şehri çeviren surlar ise M.Ö. V. yüzyılda yapılmıştır<sup>9</sup>. Ephesos, İlkçağ'da Batı Anadolu'nun en önemli şehir ve limanlarından biriydi. Hellenistik dönemde Ephesos, Bergama ve Miletos'la birlikte, yünlü kumaşların üretiminde ve halıların ihracında ön safta geliyordu<sup>10</sup>. Ephesos, yünlü kumaş üretimindeki önemini Roma döneminde de korumuş, şehrin ticari ve hattâ politik yaşamına varlıklı yün ve palto tacirleri egemen olmuşlardı<sup>11</sup>.

Ephesos, Roma İmparatorluğu zamanında, Roma'nın Asya eyaletleriyle bağlantısını sağlayan çok önemli bir kavşak noktası ve ticaret limanı ödevini görüyordu. Anadolu eyaletlerinin<sup>12</sup> bütün ürünleri, Frikya'nın yekpare büyük mermer sütunları, Kapadokya'nın kalem yapımında kullanılan kırmızı toprağına varıncaya kadar hepsi Ephesos limanında toplanır ve oradan da Batı'ya aktarılırdı<sup>13</sup>. Ephesos'un Anadolu ve Akdeniz arasında bir kavşak noktası olma özelliğini tarih boyunca koruduğu anlaşılmaktadır. Bizans İmparatorluğu zamanında da Ephesos; İzmir, Foça ve Edremit'le birlikte Batı Anadolu kıyılarının en önemli bir ticaret limanı ve deniz üssü durumunda bulunuyordu<sup>14</sup>.

Anadolu Selçukluları zamanında Karadeniz kıyıları ve İç Anadolu'dan gelip Batı'ya ulaşan yollar da Ephesos'ta düğümleniyordu. Farklı güzergâhları izleyerek Batı Anadolu'ya doğru uzanan yollar buraya bağlanıyordu. Nitekim Trabzon-Samsun ve Sinop gibi Karadeniz limanlarından gelen yollar Sivas'ta birleşiyor, Kayseri üzerinden Konya'ya geliyordu. Bu yol, Eğridir-Burdur-Denizli güzergâhını izleyerek Ephesos'a ulaşıyordu. Aynı şekilde Isparta'dan kalkan bir yol da Keçiborlu üzerinden Denizli'ye

<sup>8</sup> Ömer Özyiğit, "Spätarchaische Funde im Museum von Ephesos und die Lage von Alt-Ephesos", *Istanbulur Mitteilungen*, 38 (1988) baskıda. Basılmakta olan bu araştırmasından yararlanmamı sağlayan ve Ephesos'un arkaik ve klasik dönemleri konusunda beni aydınlatan Doç. Dr. Ömer Özyiğit'e teşekkürü borç bilirim.

<sup>9</sup> Ömer Özyiğit, *göst. yer.*

<sup>10</sup> A. Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1963<sup>2</sup>, 465.

<sup>11</sup> Hasan Malay, "Batı Anadolu'nun Antik çağdaki ekonomik durumu", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, II (1983), 58.

<sup>12</sup> Bu konuda bk. D. Magie, *Roman rule in Asia Minor*, Princeton, 1950, I-II.

<sup>13</sup> W. M. Ramsay, *Anadolu'nun tarihi coğrafyası* (çev. Mihri Pektaş), İstanbul, 1961, 26-28, 46, 50, 60.

<sup>14</sup> Ahrweiler, "L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre les deux occupations turques (1081-1317)", *Travaux et Mémoires*, I (1965), 29-34.

buradan da Büyük Menderes vadisinden geçerek Ephesos'a iniyordu. Ayrıca Dinar'dan başlayıp Büyük Menderes vadisine inen bir yol da yine Ephesos'a varıyordu<sup>15</sup>.

Şu noktayı da belirtmek gerekir ki eski dönemlerden beri halicin dolması tehlikesi başgöstermiş ve Ephesos ta giderek bir kara şehrine dönüşmüştür. MS II. yüzyılda Küçük Menderes mecrası hafriyat suretiyle batıya çevrilmiş ve yeni liman bu yapay mecra üzerinde kurulmuştur<sup>16</sup>. Limanı dolduktan ve ön limanı da tıkandıktan sonra Ephesos, yeniden bir kara şehri olarak canlanmaya başlamıştır. Bizans İmparatorluğu döneminde<sup>17</sup>, VI. yüzyılda şehrin yavaş yavaş terk edilmeye başladığı görülmektedir. Buna karşılık bugünkü Selçuk kasabasının bulunduğu tepenin etekleri üzerinde yeni bir şehir yükselmeye başladı. İşte burası daha sonraki Ayasuluğ'un çekirdiğini oluşturmuştur.

Ephesos adı Ortaçağ İslam coğrafyacılarının eserlerinde Efesis<sup>18</sup>, Afsus ya da Ufsus<sup>19</sup> şekillerinde geçmektedir. Ancak bütün bu yazılışların<sup>20</sup> Ephesos'u karşılayıp karşılamadığı şüphelidir. Nitekim Yakut, Afsus'u Tarsus yakınında göstermekte ve Ashabü'l kehf'in de burada bulunduğunu yazmaktadır<sup>21</sup>. Bundan anlaşıldığına göre Arap coğrafyacıları bu ad altında ya bildiğimiz Ephesos'u anlatıyorlar ya da Kapadokya'daki eski Absus

<sup>15</sup> M. Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları çağında Anadolu yolları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü basılmamış doktora tezi (1959). Bu yollar düzenli bir karavansaray ağıyla örülmüş bulunuyordu: Kurt Erdman, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961, Osmanlı dönemindeki yol durumu için F. Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına göre Anadolu Yolları* (Çev. H. S. Selen), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, 40/131.

<sup>16</sup> Besim Darkot, "Ege haliclerinin menşe ve tekâmülü", *Coğrafi Araştırmalar*, I (1938), 39-43; Sırrı Erinç, "Gediz ve Küçük Menderes deltalarının morfolojisi", *Dokuzuncu Coğrafya Meslek Haftası* (22-29 Aralık 1954), İstanbul, 1955, 59; Recep Meriç, "Antik döneminde Küçük Menderes havzasının tarihsel coğrafyasına genel bir bakış", *Ege Coğrafya Dergisi* 4 (1988), 202-213.

<sup>17</sup> H. Vettors, "Zum byzantinischen Ephesos", *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft*, 15 (1966), 273-287; Clive Foss, *Ephesus after Antiquity: A late antique, Byzantine and Turkish City*, Cambridge University Press, 1979, 103-137.

<sup>18</sup> İbn Hurdathih, *Al Mesalik ve'l memalik* (Ed. Mf. Goeje), Bibliotheca Geographorum Arabicorum, VI, Leiden, 1899, 106.

<sup>19</sup> Yakut, *Mucamu'l buldan* (Ed. Wüstenfeld), Tahran, 1965, I, 330.

<sup>20</sup> Krş. W. Tomaschek, *Zur historischen topographie von Klein Asien*, Wien, 1891, 32-34.

<sup>21</sup> Yakut, *a.g.e.*, 330. Ayrıca bk. L.Massignon ve diğerleri, "Les sept dormants d'Ephèse", *Revue des Etudes Islamiques*, 1954, 59-112; 1955, 93-106; 1957, 1-11.

(bugünkü Yarpuz)'u ifade ediyorlardı<sup>22</sup>. Araplar, 798 (182) yılında Ephesos'a kadar ilerlemişlerdi<sup>23</sup>.

Ayasuluğ tepesi eteklerinde kurulan şehir giderek gelişme gösterdi. İmparator Jüstinyen (527-565) zamanında burada Hagios Théologos adına büyük bir kilise yaptırıldı. Daha sonra bir kale inşa edilerek şehrin etrafı surlarla çevrildi<sup>24</sup>. Böylece Bizanslılar Ephesos'ta yaşamış ve ölmüş bulunan havari Saint Jean'ın lakabı olan ἄγιος Θελβγος adını buraya vermişlerdi. Şehrin adı Ortaçağ İtalyan kaynaklarında Altoluogo, Altologo, Haulte-Loge, Altoloch ve Latologo şekillerinde geçmektedir. Bununla şehrin adının Alto: yüksek ve luogo: yer, yöre anlamına geldiği sanılıyordu. Böylece şehrin oviden hemen yükselen bir tepe üzerinde kurulmuş olmasından ötürü bu şekilde adlandırıldığı kabul ediliyordu. Ancak Altoluogo adının buraya şehrin topografik durumundan dolayı verilmediği ve Aziz Jean'ın Yunanca lakabıyla bağlantılı olduğu kesin olarak kanıtlanmış bulunmaktadır<sup>25</sup>. İmparator Alexis Komnen (1081-1118) zamanına ait belgelerde ilk kez Hagios Théologos'un bu şehri belirtmek için kullanıldığı görülmektedir<sup>26</sup>. Şehrin adı Türkçe Ayasuluk yada Ayasuluğ şekillerinde geçmektedir. İbn Battuta buranın adını ایاسلوق şeklinde yazmaktadır<sup>27</sup>. XV. yüzyıl kaynaklarından olup Aydınoğulları Beyliği tarihi açısından büyük bir değer taşıyan Düstürname-i Enveri'de<sup>28</sup> Ayasuluk adının değişik şekillerde yazıldığını görüyoruz. Yine aynı yüzyılın kaynaklarından olan Aşıkpaşazade<sup>29</sup> ve Neşri<sup>30</sup> tarihlerinde آیاتلوغ gibi ortak bir yazılış

<sup>22</sup> A. J. Wensinck, "Eshabülkehl", *İslam Ansiklopedisi* (İA), IV, 372; Krş. Besim Darkot, "Ayasuluk", *İA*, II, 56-57.

<sup>23</sup> F. Taeschner, "Ayasolük" *Encyclopaedia of Islam* (EI<sup>2</sup>), 777. Anadolu'ya yönelik Arap saldırıları konusunda bk. M. Halil Yananç, *Türkiye tarihi. Selçuklular devri. Anadolu'nun fethi*, İstanbul, 1944, 19-35; H. Ahrweiler, "L'Asie Mineure et les invasions arabes VII<sup>e</sup>-IX<sup>e</sup> siècles", *Revue Historique*, 227(1962). Arap kaynaklarının bu konuda verdikleri bilgiler Vasiliev'in *Byzance et les Arabes* (Bruxelles, 1935-1950) başlıklı eserinin II. cildinde bulunmaktadır.

<sup>24</sup> Le Strange, *The lands of eastern caliphate*, Cambridge, 1905, 154-155.

<sup>25</sup> W. Heyd, *Yakın Doğu ticaret tarihi* (çev. E.Z. Karal), Ankara, 1975, I, 603-604; F. Taeschner, "Ayasolük", EI<sup>2</sup>, I, 777.

<sup>26</sup> H. Ahrweiler, "L'Histoire et la géographie de la région de Smyrne...", *göst. yer.*, 30, not 4.

<sup>27</sup> *Voyages d'Ibn Battuta* (trad. C. Defremery et B.R. Sanguinetti), Paris, 1969<sup>2</sup>, II, 308-309.

<sup>28</sup> *Düstürname-i Enveri* (yay. Mükrimin Halil), İstanbul, 1928, 17, 18, 22, 23, 35, 58, 69.

<sup>29</sup> *Aşıkpaşazade Tarihi. Tevârih-i Âl-i Osman* (yay. Âli), İstanbul, 1332, 65, 107.

<sup>30</sup> *Die Altosmanische chronik des Mevlana Mehmed Neschri* (Ed. F. Taeschner), Leipzig, 1951, 84, 135, 155.

şekline rastlıyoruz. XV-XVI.yüzyıl tapu-tahrir defterlerinde bu yazımın kesinlik kazandığı anlaşılmaktadır. Buraya bir aralık Viranşehir dahi denilmiş olmakla birlikte<sup>31</sup> Ayasuluğ adı 1914 yılına kadar korunmuş ve bu tarihte kasaba resmen Selçuk adını almıştır<sup>32</sup>.

Ayasuluğ Ortaçağ'da dinsel ve ekonomik merkez olarak önemli bir gelişme gösterdi<sup>33</sup>. Burası Venedikliler başta olmak üzere bir çok yabancı tüccar için büyük bir ticaret merkezi durumuna geldi. Bu yabancılar arasında Arap ya da İslam tüccarlarına da rastlanıyordu. Nitekim burada IX. yüzyılda bir caminin bulunduğundan söz edilmesi<sup>34</sup> İslam unsurunun epeyce kalabalık olduğunu göstermektedir. Fakat unutmamak gerekir ki Arapların denizden yaptıkları saldırılar Bizansın Ephesos, İzmir, Edremit gibi kıyı şehirlerinin yavaş yavaş sönmesinde etkili bir rol oynamıştır<sup>35</sup>. Buraların yeniden canlanması için Türk fetihlerinin sonuçlarını beklemek gerekmektedir.

### *Törenin jethine toplu bakış*

Malazgirt savaşından sekiz on yıl sonra İzmir, Ephesos ve Batı Anadolu'da ilk Türk yerleşmesine tanık oluyoruz. Nitekim genç yaşta Anadolu'da tutsak edilen ve uzun süre Bizans sarayında yaşayan Çaka Bey, 1081 yılında İzmir tarafına kaçarak bu bölgeye yeni gelmiş Türkeri toplamış ve bir kıyı beyliği kurmayı başarmıştı<sup>36</sup>. Aşağı yukarı aynı tarihlerde

<sup>31</sup> A. Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul, 1930, 105.

<sup>32</sup> Himmet Akın, *Aydınöğulları tarihi hakkında bir araştırma*, Ankara, 1968<sup>2</sup>, 98, 168.

<sup>33</sup> Ch. Picard, *Ephèse et Claros. Recherches sur les sanctuaires et les cultes de l'Ionie du Nord*, Paris, 1922; Louis Bréhier, *La civilisation byzantine*, Paris, 1970<sup>2</sup>, 116-117, 229.

<sup>34</sup> İbn Hurdathbih, *a.g.e.*, 106. Krş. Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the eleventh through the fifteenth century*, Berkeley, 1971, 50. Ephesos'un Tarkasis temasına bağlı, Ashabü'lkehf şehri olduğu belirten İbn Hurdathbih buradaki cami'de Mesleme'nin Memalik-i Rum'a zaferle girişini (715-716) anlatan Arapça bir kitabenin bulunduğunu yazmaktadır. İbn Hurdathbih'in metni şudur:

وعمل ترقيس وفيه من الحصون أفسيس في رستاق الأواسى وهى مدينة اصحاب الكهف واربعة حصون وقد قرىء في مسجدهم كتاب بالعربية بدخول مسلمة بلاد الروم

Konunun tartışması ve farklı bir yaklaşım için bk. C. Foss, *Ephesos*, 192-194.

<sup>35</sup> H. Ahrweiler, "L'Histoire et la géographie de la région de Smyrne...", *göst. yer*, 30.

<sup>36</sup> Çaka Bey ve onun etkinlikleri konusunda belli başlı bilgiler Bizans kaynaklarında bulunmaktadır. Bu kaynaklardan yola çıkan Akdes Nimet Kurat onun hakkında derli toplu bir araştırma yapmıştır: *Çaka Bey. İzmir ve civarındaki adaların ilk Türk Beyi*, Ankara, 1966<sup>3</sup>. Ayrıca bk. O.Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, 87-96; Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, 115.

Ephesos ve çevresinde de Tanrıvermiş (Tanrıbermiş)'in bir egemenlik kurduğunu Bizans kaynakları yazmaktadır<sup>37</sup>. Ancak Birinci Haçlı Seferi'nden sonra harekete geçen Alexis Komnen I. İznik'i geri aldığı gibi İzmir, Ephesos ve diğer kıyı şehirlerinde de yeniden Bizans yönetimini kurmayı başardı. Tanrıvermiş ile Marazes (Barak) Bizans ordularına karşı büyük bir direnme gösterdikten sonra Ephesos'u bırakmak zorunda kaldılar. Bizanslıların eline geçen 2000 tutsak adalara dağıtıldı. Ephesos'taki Türk kuvvetleri Menderes'i geçerek Polybotum şehrine çekildiler. Ancak Sardes ve Filadelfiya'yı Bizanslıların geri almalarından sonra burasını da düşmana bırakmak zorunda kaldılar. Böylece on beş yirmi yıllık bir Türk egemenliğinden sonra Ege kıyıları yeniden Bizans'ın eline geçmiş oluyordu<sup>38</sup>.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Konya Selçuklu Sultanlığı üzerindeki Moğol baskısı gittikçe artmaya başlamış, fakat buna karşılık uçlardaki Türkmenler oldukça bağımsız hareket ederek Bizans topraklarına karşı yeniden saldırıya geçmişlerdi. Anadolu Selçuklu devleti çöküntüye doğru giderken uçlar, yeni katılımlarla her gün taze bir güç kazanıyordu. Bu çelişkili durum çağdaş Bizans kaynaklarında ifadesini bulmuştu. "... *Bilhassa muhtelif vilayetleri istila etmiş ve kendileri de Moğollar (Skythen-İskitler) tarafından tazyik edilmiş olan Türkler Romalıları sıkıştırıyorlardı... Bu sebeple Moğolların istilasını onların felaketini bâdi değil, bilakis daha ziyade onların en büyük tali-hine vasıta olmuş oluyordu...*"<sup>39</sup>.

Bizans'a yönelik Türkmen saldırıları 1266'dan sonra daha da yoğunlaştı. Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlarda uğraşması hattâ bu yüzden Anadolu'daki kuvvetlerini çekmesi Türklerin ilerleyişini daha da kolaylaştırıyordu. Kısa sürede Menderes havalisi tamamen Türklerin eline geçti. Bir Bizans kaynağının ifadesine göre<sup>40</sup>: "*Küçük Asya'daki eyaletler zayıf düştü, halbuki Türkler daha cüretkâr oldular ve hiç kimsenin müdafaa etmediği tamamıyla terk edilmiş memleketleri istila ettiler. Bu yüzden Menderes sahası da, yalnız çok uzak mıntakalarda sakin olan gözüpek muhariplerden değil, bizzat keşişlerden de boşaltıldı... Bu suretle yavaş yavaş Menderes ıssızlaştı, halk kâfirlerin hücumları karşısında daha da içerilere çekildiler ve bütün Avala, Neokastro, Kayster (Küçük Menderes) mıntıkası, Magedon ve bütün bu çok meşhur Karia havalisi düşmanların eline geçti...*"

<sup>37</sup> Anna Commena, *Alexiade* (ed. B. Leib), Paris, 1945, III. 23 (Tagripermés şeklinde).

<sup>38</sup> A. Nimet Kurat, *Çaka Bey*, 58.

<sup>39</sup> N. Gregoras I, 137. Aktaran P. Wittek, *Menteşe Beyliği* (çev. O.Ş. Gökyay), Ankara, 1944, 16.

<sup>40</sup> Pachymeres, I, 310-312. Aktaran P. Wittek, *Menteşe*, 24-25.

İmparator Mihail VIII.'in 1269 ve 1287 tarihlerinde Batı Anadolu'yu kurtarmak için giriştiği seferler hiçbir sonuç vermedi. 1280-1282 yıllarında Salpakis adı verilen Emir Menteşe kumandasındaki Türk kuvvetleri Tralles (Aydın), Nyssa (Sultanhisar) şehirlerini şiddetli bir kuşatmadan sonra ele geçirdiler. Türklerin ilerleyişi Karadeniz'den Akdeniz'e kadar bütün alanlarda başarıya ulaştı. 1300 yılına doğru yani yarım yüzyıldan az bir süre içinde bütün Batı Küçük Asya etnik bakımından çoktan Türk unsurlar tarafından doldurulmuş olduğu gibi siyasal yönden de Türk oldu. İçeride ancak Bursa, İznik ve Filadelfiya (Alaşehir) gibi birkaç kent, Pontus kıyısında Herakleia, Ege kıyılarında Foça ve İzmir gibi birkaç önemli nokta dışında bütün Bizans toprakları Türklerin egemenliği altına girmişti<sup>41</sup>.

### *Katalanların yardıma çağırılması*

Bizans İmparatorluğu, Türklerin sürekli başarıları karşısında hiçbir varlık gösteremiyor, şehir ve kasabalar kendi yazgılarıyla baş başa bırakılmış bulunuyordu. İmparator Andronikos II. önce Alanların yardımına başvurdu. Alanlar, Bizans topraklarında yerleşmek karşılığında Türklerle savaşmayı kabul ettiler. Bunlar kadın ve çocuklarıyla 10.000 kişilik bir kitle halinde Bizans topraklarına geldiler. Ancak sonuç tam bir felaket oldu. Ortak İmparator Mihail IX. tarafından Anadolu'ya gönderilen Alan kitleleri Türklerle yaptıkları savaşlarda ağır bir yenilgiye uğrayarak yağma hırslarını Bizans halkı üzerinde doyurmaya çalışmışlardı<sup>42</sup>. İşte tam bu sırada yeni bir fırsat doğdu. Anjou-Aragon savaşının sona ermesiyle işsiz kalan Katalanlar, başlarında Roger de Flor komutasında yeni bir serüven arıyorlardı. Bizans imparatoru, bunların önerisini sevinçle kabul etti ve Roger de Flor 1303 yılı sonlarında 6.500 savaşçıyla İstanbul'a geldi<sup>43</sup>. Andronikos II. bütün umudunu Katalanlara bağladığı için anlaşma uyarınca onların dört aylık ücretlerini peşin ödedi ve hattâ yeğeni Maria Asen'i Roger de Flor'a eş olarak verdi.

<sup>41</sup> Wittek, *Menteşe*, 17; Akın, *Aydınogulları*, 5.

<sup>42</sup> G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin* (Trad. Fr. J. Gouillard), Paris, 1969, 514; Paul Lemerle, *L'Emirat d'Aydın, Byzance et l'Occident. Recherches sur "la geste d'Umur Pacha"*, Paris, 1957, 15-18, Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism*, 137; Hikmet Şölen - Asaf Gökbel, *Aydınlı Tarihi*, İstanbul, 1936, 87.

<sup>43</sup> H.A. Gibbons (*Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu*, çev. R. Hulusi, İstanbul, 1928, 23-26), un bu sayıyı 80.000 olarak göstermesi dalgınlık eseri olsa gerektir. İ.H. Uzunçarşılı (*Osmanlı tarihi*, Ankara, 1961<sup>2</sup>, I, 130-131) Katalanların sayısının 8.000 olduğunu yazmaktadır.

1304 yılı başında Erdek (Kyzikos)'e geçen Katalanlar, Karesi Türkleriyle savaşarak ufak tefek başarılar elde ettiler. Türklerin kuşatmış olduğu Filadelfiya üzerine yürüdüler ve burasını kurtardılar. Katalanlar elde ettikleri başarılarından sonra Türk-Rum ayırımı yapmaksızın bütün Batı Anadolu'nun güvenliğini bozmaya başladılar. Türklerle savaşacakları yerde Bizans'ın elinde bulunan Magnesia (Manisa)'ya dahi saldırdılar. İstanbul'da bunlara karşı büyük bir tepki doğmakta gecikmedi. Bunlar güçlkle İstanbul'a dönmeye razı oldular. 1305'te Roger de Flor katledilince Katalanlar, Bizans'tan öç almaya başladılar. İmparator ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattılar. Trakya topraklarını yağma ve tahrip ettiler. Katalan savaş birliğine katılan bir bölük Türk'ün uzun süre Katalanlarla on yılı aşan bir süre ortak yazgı içinde yaşadığı bilinmektedir<sup>44</sup>.

### *Ayasululuğ'un Türklerin eline geçmesi*

Görüldüğü gibi Katalanların yardıma çağırılması olumlu bir sonuç vermemiş ve artık Türklerle karşı direnecek bir güç kalmamıştı. Batı Anadolu'daki şehir ve kasabaların teker teker Türklerin eline düştüğü sırada Ayasuluğ da fethedildi. Bu konuda Düsturname-i Enveri'de oldukça önemli kayıtlar bulunmaktadır. Önce bunları gözden geçirelim<sup>45</sup>.

Sasa Bey derler idi bir gazi er  
Gelmiş Aydın İli'ne evvel meğer

Evela ol Birgi'yi fethylemiş  
Aydinoğlunu getürmüş toylamış

Aydinoğlu Ayasuluğu gelüb  
Fetheder hem dairesini alub...

Bundan anlaşıldığına göre Sasa Bey önce Birgi'yi ele geçirmişti. Daha önce Germiyanolu'nun hizmetinde bulunan Aydınoğlu Mehmet Bey ve

<sup>44</sup> Katalanların Doğu'ya yaptıkları seferin ayrıntılı bir açıklaması bu birlik içinde yer alan Roman Muntaner (*Chronicle*, tr. Lady Goodenough, London, 1921) tarafından yapılmıştır. Francisco de Moncada'nın Roman Muntaner ve Bizans kaynaklarına dayanarak yaptığı bir araştırma (*Expedición de los catalanes y aragoneses los turcos y griegos*, Barcelona, 1620) yakın zamanda İngilizceye çevrilmiştir: Francez Hernandez, *The Catalan Chronicle of Francisco de Moncada*, Press of the University of Texas at El Paso, 1973); Aynı yazar, "The Turks with Grand Catalan Company, 1305-1312", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 2(1974), 25-45.

<sup>45</sup> *Düsturname-i Enveri*, 17; krş. Mükrimin Halil, *Düsturname-i Enveri, Methal*, İstanbul, 1930, 21.



kardeşleri daha sonra Menderes'ten Efes'e kadar geniş bir alana hükmeden<sup>46</sup> Sasa Beyin hizmetine girmişler ve onunla fetihlere katılarak Birgi, Tire, Ayasuluğ, Keles (Kiraz) gibi Menderes havzasında bulunan bir takım önemli yerleri ele geçirmişlerdi<sup>47</sup>. Bizans tarihçisi Pachymeres<sup>48</sup>, Sasa'nın Menderes'ten Efes'e kadar kıyı bölgelerini elinde bulundurduğunu yazmaktadır. Efes yani Ayasuluğ şehrinin Aydınoğlu Mehmet Bey tarafından fethedildiği Düsturname'nin kaydından açıkça anlaşılmaktadır. Ayasuluğ'un fethi Düsturname-i Enveri'de 1308 olarak gösterilmektedir. Ancak olaylar sırasında Ayasuluğ'da bulunan ve fetihden sonra Girit'e kaçmış olan bir kâtibin tuttuğu günlük<sup>49</sup> şehrin 24 Ekim 6813 (1304)'te Türklerin eline geçtiğini göstermektedir. Loulloudis'in oğlu Ephesoslu Mikhael Ephesos'un "Sasa'nın kumandası altında İranlılar" tarafından 24 Ekim 6813 (= 1304) te alındığını ifade etmektedir.

Ayasuluğ Türklerin eline geçtikten sonra yerli halkın bir kısmı Tire'ye göçmüş ya da göçürülmüştür<sup>50</sup>, kiliseler de camiye çevrilmiştir ki bunlar arasında ünlü Saint Jean Kilisesi de vardı. Düsturname-i Enveri<sup>51</sup>:

Çok kilise mescid etti ol emir

Gazi Mehmed Bey sahada bi nazir

demek suretiyle bunu dile getirmektedir. Camiye çevrilen Saint Jean Kilisesi kısmen de anbar olarak kullanılmıştır. İbn Battuta<sup>52</sup> yeryüzünde güzellikte eşi olmayan bu caminin vaktiyle Rumların bir kilisesi olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Ayasuluğ'un alınmasından sonra, Sasa Beyle Mehmet Bey arasındaki ilişkiler düşmanlığa dönüştü. Düsturname, bunun gerçek nedenini belirtmemektedir. Paul Wittek, Ayasuluğ'un Aydınoğlu Mehmet Bey tarafından alındığı için ilişkilerin bozulduğunu ileri sürmektedir<sup>53</sup>. Bunun sonunda Sasa, Aydınoğlu'na karşı Frenklerle işbirliği yapmış fakat yenilerek öldürülmüştür<sup>54</sup>. Ayasuluğ Türklerin eline geçmekle

<sup>46</sup> Wittek, *Menteşe*, 38.

<sup>47</sup> *Düsturname-i Enveri*, 17; *Methal*, 21.

<sup>48</sup> Krş. Wittek, *Menteşe*, 28.

<sup>49</sup> Sp. Lampros, Μικαήλ Λουλλουδίδης ὁ Ἐφέσιος μαὶ ἡ ἔτυ τῶν τούρων ἀλω-σῆς τῆς Ἐφέσου: Νέος Ἑλληνομνήμων' I, 1904, 209-212. Krş. Wittek, *Menteşe*, 39; Lemerle, *Recherches*, 20.

<sup>50</sup> Wittek, *Menteşe*, 32.

<sup>51</sup> *Düsturname-i Enveri*, 17-18.

<sup>52</sup> *Voyages*, II, 308.

<sup>53</sup> Wittek, *Menteşe*, 38.

<sup>54</sup> *Düsturname-i Enveri*, 18; *Methal*, 21-22; Wittek, *Menteşe*, 39; Lemerle, *Recherches*, 20-

birlikte bundan Bizans'ın kilise örgütü pek zarar görmedi. Nitekim Mathieu'nun 1329 yılında Ephesos metropolitliğine getirildiği ve onun 1351 yılına kadar bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır<sup>55</sup>.

Aydın ili fethedildikten sonra Gazi Mehmet Bey, Birgi'yi<sup>56</sup> kendisine merkez edinmiş fakat eski bir geleneğe uyarak egemenliği altındaki yerleri beş kısma ayırarak oğullarından herbirini buralara bey olarak atamıştır. *Düsturname*'nin:

İli beş oğluna kismet kıldı mir

Her biri bir yerde kıldı dâr ü gir

ifadesi bunu doğrulamaktadır. Nitekim bu kaynağın verdiği bilgilere göre Mehmet Bey Ayasuluğ ve Sultanhisar'ı Hızır Şah'a, İzmir'i<sup>57</sup> Umur Bey'e, Bodemya'yı (Bademiye) İbrahim Bey'e, Tire'yi Süleyman Şah'a vermiş, küçük oğlu İsa Bey ise babasıyla birlikte Birgi'de kalmıştır<sup>58</sup>.

İbn Battuta, Ayasuluğ'u 1331 (yada 1332)'de ziyaret ettiği zaman burada Mehmet Bey'in oğlu Hızır Bey hüküm sürüyordu. İbn Battuta Tire'den Ayasuluğ'a geldi. Daha önce Birgi'de babasının yanında gördüğü Hızır Bey'i atından inmeden selamladığı için fazla iltifat görmemiştir. Hızır Bey, ona ancak altın işlemeli bir kumaş göndermekle yetindi. İbn Battuta, Ayasuluğ'u eski, büyük ve Ruamların kutsal saydıkları bir yer olarak tanımlamakta, şehrin ortasından geçmekte olan nehrin (Küçük Menderes) her iki yakasının çeşitli ağaçlar, üzüm bağları ve yasemin çardaklarıyla dolu olduğunu yazmaktadır. İbn Battuta, fetihten sonra camiye çevrilmiş olan Saint Jean Kilisesi hakkında da oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir ki buna yukarıda değinmiştik. İbn Battuta ayrıca şehrin pazarından 40 dinara genç bir esir aldığını da yazmaktadır<sup>59</sup>.

<sup>55</sup> M. Treu, *Matthaios Metropolit von Ephesos Über sein Leben und seine Schriften*, Potsdam, 1901; krş. Lemerle, *Recherches*, 32-33.

<sup>56</sup> Şehabeddin Ömeri'ye göre Birgi hükümdarının altmış şehri, üç yüzden fazla kalesi, altmış bin dolaylarında da atlı askeri vardı. *Mesalikü'l Ebsar*'ın Anadolu beyliklerine ilişkin bölümünün çevirisi bk. Yaşar Yücel, *Çoban-Oğulları Candar-Oğulları beylikleri*, Ankara, 1980, 199-200.

<sup>57</sup> İzmir'de o tarihlerde biri yukarıda (Kadifekale) diğeri de aşağıda limanın kıyısında olmak üzere başlıca iki kale bulunuyordu (*Düsturname-i Enveri*, 19). Bu durum Osmanlı Tapu-tahrir (TT) defterlerinde de açıkça belirtilmektedir: *Kal'a-i Liman-i İzmir ve Kala-i Bâla-yı İzmir*(Başbakanlık Osmanlı Arşivi TT 139, 16).

<sup>58</sup> *Düsturname-i Enveri*, 18-19; *Methal*, 22-23; Akın, *Aydınogulları*, 30-31; Lemerle, *Recherches*, 19-39.

<sup>59</sup> *Voyages*, II, 308-309.

Ayasuluğ, aynı yüzyılda Kudüs'e gitmekte olan bir kaç hıristiyan hacı adayı tarafından ziyaret edilmiş ve bunlar bize o zamanki durumuyla ilgili olarak oldukça ayrıntılı ve önemli bilgiler bırakmışlardır. Her ne kadar 1320 tarihlerinde bu yolculuğu yapmış olan John Mandeville: "Şimdi artık oralara gidilemez, zira kafir Türkler bu şehirleri ve tüm ülkeyi egemenlikleri altına almıştır"<sup>60</sup> diye yazıyorsa da, Efes'i ziyaret etmenin Batılılar için o kadar zor olmadığı anlaşılmaktadır. Wilhelm von Boldensele, 1332/1333 yıllarında Kudüs'e yaptığı yolculuğu sırasında Ephesos'a uğramış ve burayla ilgili gözlemlerini şöyle diye getirmiştir:

"Patnos'tan Efes'e geldim. Burada büyük aziz Johannes'is bir anıtı vardı. Bunun üzerine, damı kurşun levhalarla kaplı, haç şeklinde bir ana plana oturtulmuş, mozaik ve mermerlerle çok güzel tezyin edilmiş olan şahane güzellikle büyük bir kilise inşa edilmiş. Efes şehri denizden birkaç mil uzakta güzel, çevreye hakim ve bereketli bir bölgede kurulmuş. Kendilerine Türk diyen Müslümanlar buradan Hıristiyanları kovduktan, öldürdükten, esir ettikten ve Johannes kitabında belirttiği şahane güzellikteki kiliseleri sadece içinde, mihrabın arkasında aziz Johannes'in mezarının bulunduğu bir kilise hariç, yakıp yıktıktan sonra bu şehri ve neredeyse bütün Küçük Asya'yı ele geçirmişler. Bu kiliseye dokunmamışlar, zira Türkler burayı kendi dinleri için ibadete açmışlar. Türklerin fethinden sonra eski adı Küçük Asya olan bu yerler, şimdiki sakinlerinin adını alarak "Türkiye" olmuş"<sup>61</sup>.

1336-1341 yılları arasında da Kudüs'e bir hac yolculuğu yapan rahip Ludolf von Suchem Ephesos'a uğramış ve anılarını 1350 yılında Latince olarak yazdığı seyahatnamesinde toplamıştır. Ludolf von Suchem, Saint Jean kilisesinin kısmen çarşıya çevrildiğini ve burada Türklerin ipek, yün, tahıl ve daha başka ürünler sattığını yazmaktadır. Ludolf von Suchem, burada vaktiyle kocası şehrin efendisi olan dul bir kadına da rastladı. "Ben orada iken, kocası vaktiyle şehrin efendisi olan soylu hanım da henüz hayatta idi. Şehri ele geçiren Türk sultanı Zalabin de sağdı. Onun özel izniyle soylu hanım şehrin kenarında bir yerde oturuyor, tüccarlara şarap satıyordu. Kocasını ve şehri kaybetmenin üzüntü ve acısını bize bir-

<sup>60</sup> Ephesos (Ayasuluğ) hakkında eski seyahatnamelerde bulunan bilgiler şurada toplanmıştır: W. Brockoff, *Studien zur Geschichte der Stadt Ephesos vom IV nachchristlichen Jahrhundert bis zu ihrem Untergang in der ersten Hälfte des XV Jahrhunderts*; Inaugural Dissertation, Jena, 1905, Ayrıca bk. W. Buch, "14-15 yüzyılda Kudüs'e giden Alman hacılarının Türkiye izlenimleri" (çev. Y. Baypınar), *Bellelen*, 183(1982), 510-533.

<sup>61</sup> W. Buch, "14-15. yüzyılda..", *göst. yer.*; 516-517.

çok kere iç çekerek ifade etti. Şehrin yakınında, suyu bir pınardan kaynayan ve içinde çok sayıda gayet lezzetli balıkların bulunduğu küçük bir gölcük var"<sup>62</sup>.

Ludolf von Suchem, şehri ele geçiren Türk komutanının Zalabin (Zachalin Turchus) olduğunu söylemekle şüphesiz yanılmaktadır. Burada geçen Zalabin sözü, Çelebi'nin bozulmuş bir şekli olmalıdır<sup>63</sup>. Paul Wittek'in de işaret ettiği gibi söz konusu olan hükümdar Hızır Bey olmalıdır.

1400 yılında yazılmış bir el yazması "Şark Seyahatnamesi"nde ilginç bir bölüm yer almaktadır: "İngiltere ve Fransa kralları 1339'da Yüz Sene Savaşları diye adlandırılan savaşa başladıklarında, kocası ile beraber şehrin sahibi durumunda bulunan Hıristiyan soylu kadın henüz daha hayattaydı ve bir han işletiyordu. Orada Hıristiyanlara şarap satıyordu. Şehri ele geçiren Türkün adı Zabalyh'di. Bugün bile Türkiye'de hâlâ onunla ilgili şarkılar söylenmektedir"<sup>64</sup>. Burada verilen bilgilerin Ludolf von Suchem seyahatnamesinden kaynaklandığına şüphe yoktur.

#### *Ekonomik ve ticarî gelişme*

XIV. yüzyılın başlarında Anadolu siyasal yönden parçalanmış yer yer bağımsız beylikler ortaya çıkmıştı. XIII-XIV. yüzyılların bütün askerî ve siyasal çalkantılarına rağmen Anadolu yine de kalabalık bir nüfusu barındırıyor ve refah düzeyi de oldukça yükselmiş bulunuyordu<sup>65</sup>. Şehabettin Ömerî<sup>66</sup> ve İbn Batutta'nın<sup>67</sup> verdiği bilgiler bunu doğrulamakta, Anadolu beyliklerinin binlerce kişiyi silahlandırarak durumda oldukları anlaşılmaktadır. Batı ülkeleriyle ekonomik ve ticarî ilişkiler kuran beyliklerin merkezleri bu gelişmenin odak noktası durumuna gelmiş bulunuyordu. Ayasuluğ da Aydınogulları Beyliği döneminde Batıyla çok sıkı ekonomik ve ticarî ilişkiler kuran şehirlerin başında yer alıyordu. Burası XIV. yüzyılda Balat limanı ile birlikte Küçük Asya'nın ürünlerinin başlıca ihraç merkezlerinden biriydi<sup>68</sup>. Bu iki limanın yükselmesine karşılık İzmir limanının önemi gün geçtikçe azalıyordu.

<sup>62</sup> W. Buch, "14-15. yüzyılda...", 518-519.

<sup>63</sup> Krş Wittek, *Menteşe*, 39-40; Lemerle, *Recherches*, 32.

<sup>64</sup> W. Buch, "14-15. yüzyılda...", *göst. yer.*, 519.

<sup>65</sup> Elizabeth Zachariadou, "Notes sur la population de l'Asie Mineure turque au XIV<sup>e</sup> siècle", *Byzantinische Forschungen*, 12(1987), 223-231.

<sup>66</sup> Krş. Yaşar Yücel, *Çobanoğulları Candar-Oğulları*, 181-201.

<sup>67</sup> *Voyages*, II, 308-309.

<sup>68</sup> Otto F.A. Meinardus, "Balat(Ortaçağ'da Miletos) kentinin ekonomik canlılığının kanıtları" (çev. Ş. Karadeniz), *Belleken*, 147(1973), 297-304.

Ayasuluğ'da İtalyanlar özellikle Cenevizliler ve Pizalılar önemli bir *koloni* oluşturuyordu. Şehirde 1351 yılında bir Ceneviz konsolosluğu açılmış ve Cenevizli tüccarlar burada kendi mahallelerini kurmuşlardı. 1337 yılından beri bir Venedik konsolosu Ayasuluğ'da oturuyordu ve 1353 antlaşmasından sonra da Venedikli tüccarlar kilise, dükkân, mağaza ve fırınların yer aldığı özel bir mahalleye yerleşmiş bulunuyorlardı. Ayasuluğ aynı zamanda Floransa, Barselona, Ankona, Raguza ve Mesinalı tüccarların sık sık uğradıkları bir yerdi<sup>69</sup>.

Aysuluğ emiri Hızır Beyle Girit adası dukası Giovanni Sanudo arasında 1337'de bir antlaşma imzalanmıştır. Bu, beyliğin batılı bir ülkeyle imzaladığı ilk ticaret antlaşması olarak görülmektedir. Bu ahitname ile Venedikli tüccarlar ticaret serbestisi ile birlikte Menteşe ilinde olduğu gibi Aydın ilinde de arazi sahibi olmak hakkını ve bir de kilise yapmak iznini elde ediyorlardı<sup>70</sup>. Ayrıca bir de konsolos bulundurabileceklerdi. Nitekim yukarıda işaret ettiğimiz gibi Venedik'i temsil eden bir konsolos bu tarihten başlayarak Ayasuluğ'a yerleşmiş bulunuyordu.

Francesco Balducci Pegolotti'nin XIV. yüzyılda yazdığı, Yakın Doğu ticaret tarihi açısından oldukça önemli olan eseri Ayasuluğ'un bu tarihlerdeki ekonomik durumuna ve Batıyla olan ticari ilişkilerine geniş ölçüde ışık tutmaktadır. Pegolotti, *La pratica della mercatura* başlığını taşıyan ve ayrıntılı bir ticaret kılavuzu niteliğinde olan bu eserinde<sup>71</sup> *Altoluogo di Turchia* yani Türkiye Ayasuluğuna özel bir bölüm ayırmıştır. Pegolotti bu bölümde her çeşit kumaş, tahıl, kenevir, balmumu, şap, gümüş, şarap ve sabun gibi ürünlerin Ayasuluğ pazarlarında satıldığını belirtmekte aynı zamanda burada kullanılan uzunluk ve ağırlık ölçülerinin Ceneviz, Floransa, Piza, Venedik, İstanbul, Galata(Pera), Kıbrıs ve Rodos'taki karşılıklarını vermektedir. Bütün bu ülke ve şehir tüccarlarının Aysuluğ'la ticari ilişkiler kurduğuna şüphe yoktur. Bu ilişkilerde Girit adası da önemli bir yer tutuyordu<sup>72</sup>. Ayasuluğ pazarlarında işlem gören ticaret eşyası arasında tut-

<sup>69</sup> Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteche and Aydın (1330-1445)*, Venice, 1983, 127-128.

<sup>70</sup> Elizabeth A. Zachariadou, "Sept traités inédits entre Venise et les émirats d'Aydın et de Menteche (1331-1407)", *Studi preottomani et Ottomani*, Napoli, 1976, 229-240; Melek Delilbaşı, "Ortaçağda Türk hükümdarları tarafından Batılılara ahitnamelerle verilen imtiyazlara genel bir bakış", *Bellelen*, 185 (1983), 100; 9 Mart 1337 tarihli ahitname için ayrıca bk. Zachariadou, *Trade*, 190-194.

<sup>71</sup> Francesco Balducci Pegolotti, *la pratica della Mercatura* (ed. Allan Evans), Cambridge-Mass., 1936, 55-57.

<sup>72</sup> F. Thiriet, "Les relations entre la Crète et les émirats turcs d'Asie Mineure au XIV<sup>e</sup> siècle vers 1348-1360", *Actes du XI<sup>e</sup> congrès international d'Etudes byzantines*, Beograd, 1964, II, 214-221.

saklar, at ve sığır başta olmak üzere diğer evcil hayvanlarla balmumu da bulunuyordu<sup>73</sup>. Pegolotti'nin bildirdiğine göre şarap ve sabunun dışında Ayasuluğ'a giren mallardan gümrük resmi alınmıyordu. Fakat çıkışta alınıyordu. Buradan buğday alan tüccarlar Ayasuluğ beyine (*al signore d'altoluogo*) % 4 oranında gümrük resmi ödemek zorundaydılar. Ayasuluğ aynı tarihlerde Balat (Palatia) ile birlikte Kütahya'nın şapının Avrupa'ya aktarılmasında işlek bir liman ödevi görüyordu<sup>74</sup>. Ayasuluğ'la ticaret yapan tüccarlar, mallarını kıyıya kadar, kıyından da şehre kadar taşımak yani aşağı yukarı 9 kilometrelik bir yolu kat etmek zorunda idiler<sup>75</sup>.

Öte yandan Yakın Doğu ticaret tarihi üzerinde bugün artık klasikleşmiş bulunan eserinde Wilhelm Heyd<sup>76</sup>Ayasuluğ'un Aydınoğulları beyliği dönemindeki ticari durumu hakkında oldukça ayrıntılı ve dikkat çekici bilgiler vermektedir. Nitekim Altoluogo halkı arasında pek çok Hıristiyan tüccarın bulunduğu ve bu şehrin bütün ülkelerle ticari ilişkiler kurduğu Heyd'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Hattâ Orta Asya içlerinden ve "Tataristan'dan ve başka ülkeler" den Ayasuluğ'a ticaret eşyası geliyordu. Batılı tüccarlar buraya Narbonne, Perpignan, Toulouse kumaşları, gümüşten yapılmış eşya, şarap ve sabun getiriyor ve ülkelerine Germiyan

<sup>73</sup> Zachariadou, *Trade*, 160-173; krş. Thiriet, "Les relations..", *göst. yer*.

<sup>74</sup> Lemerle, *Recherches*, 34; Ayrıca bk. L. de Mas Latrie, "Commerce d'Éphèse et de Milet", *Bibliothèque de l'école des chartes*, 24<sup>e</sup> année, Paris, 1864, V, 219-221. Burada ayrıca 24 Temmuz 1403 yılında Menteşe beyi ile Venedik cumhuriyeti arasında imzalanan antlaşmanın metni de verilmiştir.

<sup>75</sup> Pegolotti "*dalla citta d'Altoluogo infino alla marina, che v'a da 9 miglia per terra*" (*Pratica*, 56) demek suretiyle şehirle liman arasındaki uzaklığın 9 mil olduğunu belirtmektedir. Ayasuluğ'un bu tarihlerde limanı Pamucak taraflarında yaklaşık şehrin 9 kilometre batısında küçük bir körfezde, Panormos denilen yerde idi. Limanın derinliği aşağı yukarı 6-8 kulaç dolaylarında idi. Yüksek bir tepe üzerinde bulunan ve Saint Paul Hapishanesi olarak adlandırılan bir kule limanı denetim altında tutuyordu. Limanın kıyısında, iç karışıklıklardan ötürü Lombardiya'dan gelen İtalyanlar bir kasaba kurmuşlar ve kiliseler yapmışlardı (bk. C. Foss, *ayn. esr.*, 149-150). Ludolf von Suchem (krş. Buch, "14-15. yüzyılda...", *göst. yer*, 518) sözkonusu şehrin yakınından geçen ve Ren nehrini andıran, "Tatar ülkesinden çıkıp" Türkiye'yi baştan başa kat eden bir ırmaktan (= Küçük Menderes) söz etmekte ve bunun üzerinde çeşitli eşyanın taşındığına işaret etmektedir. R. Meriç ("Zur Lage des Ephe-sischen Aussenhafens Panormos", *Lebendige Allertums-wissenschaft*, 1985, 30-32) limanın bulunduğu Panormos'u Alaman Gölü dolaylarına yerleştirmektedir. Öte yandan Kuşadası da Ayasuluğ'un bir limanı gibi görünmektedir. Bu şehir herhalde 1304 yılından önce yoktu (krş. Lemerle, *Recherches*, 30). Kuşadası için bk. Wolfgang Müller-Wiener, "Kuşadası und Yeni-Foça zwei italienische Gründungsstädte des Mittelalters", *Istanbul Mitteilungen*, Band 25 (1975), 399-420.

<sup>76</sup> *Yakın Doğu ticaret tarihi*, I, 603-609.

Beyliğinin<sup>77</sup> başkenti olan Kütahya şapını, buğday, pirinç, balmumu ve eğrilmemiş kenevir götürüyorlardı<sup>78</sup>.

Avrupa ülkeleriyle olan yoğun ticari ilişkiler Ayasuluğ'daki para düzeyini de geniş ölçüde etkilemiştir. Altoluogo'da Venedik dükaları örneğinde para basılmış ve bu yüzden cumhuriyet olayı protesto etmiştir<sup>79</sup>. Fakat aynı tarihlerde Sypilus üzerindeki Manisa (galat olarak Maglasia) ve Palatia (Balat) darphanelerinde de Latince yazılmış gümüş sikkeler basılıyordu. Bu sikkeler Anjou hanedanı prensleri tarafından Napoli'de bastırılmış Gigliati (Çilyati) sikkeleriyle tamamen aynı tipte idi. Bundan anlaşıldığına göre yalnız Aydınoğulları beyleri değil aynı zamanda Saruhan ve Menteşe beyleri de kendi uyruklarının İtalyanlarla ticari ilişkilerini kolaylaştırmak için özel sikkeler bastırmışlardır<sup>80</sup>.

İzmir kuşatmasında Umur Beyin şehit düşmesinden sonra beyliğin başına geçen Ayasuluğ emiri Hızır Bey (1348-1366) bu şehrin geri alınmasından vazgeçtiği gibi Latinlerle uzlaşma yoluna da gitti. Yapılan görüşmeler sonunda Latinlerle (Venedik Cumhuriyeti, Kıbrıs Kırallığı ve Rodos Şövalyeleri) çok ağır koşullar içeren bir antlaşma imzalandı (18 Ağustos 1348). Papa tarafından onanıp yürürlüğe giren bu antlaşmaya göre<sup>81</sup> Aydın ilinin bütün iskelelerinden alınan gümrük resminin yarısı

<sup>77</sup> Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara, 1974.

<sup>78</sup> Heyd, *Yakın Doğu ticaret tarihi*, I, 605.

<sup>79</sup> Heyd, *Yakın Doğu ticaret tarihi*, I, 609.

<sup>80</sup> G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*, Paris, 1878, 482-487; Heyd, *Yakın Doğu ticaret tarihi*, I, 609; Akın, *Aydinoğulları*, 121. Tarihsiz bir Gigliati için bk. İ. Artuk-C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri teşhirdeki İslami sikkeler katalogu*, İstanbul, 1971-1974, I, 435-436, no. 1326. Aydınoğulları meskûkâtı için bk. İsmail Galip, *Takvim-i meskûkât-ı Selçukiye*, İstanbul, 1309, 130; Ahmet Tevhit, "Aydinoğulları", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası* (TOEM), 10(1327), 619-625; Ayasuluğ'da Osmanlılar zamanında da bir darphane bulunduğunu ve burada Çelebi Sultan Mehmet, II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet adına para basıldığını biliyoruz. Bk. Halil Ethem, *Meskûkât-ı Osmaniye*, İstanbul, 1334, 52-53; Akın, *Aydinoğulları*, 123-126; İ. Artuk- C. Artuk, *a.g.e.*, II, 463, 465, 469, 473-475; krş. 479-480. Fatih zamanına ilişkin belgeler, Tire ile birlikte Ayasuluğ darphanesinden açıkça söz etmektedirler: H. İnalçık-R. Anhegger, *Kanunname-i Sulţani ber muceb-i örf-i Osmani*, Ankara, 1956, 5,23; Krş. N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans*, Paris-La Haye, 1960, I, 66, 84, 161. Her iki darphanenin de 1512 yılında işler bir durumda olduğu anlaşılmaktadır: H. İnalçık, *Fatih devri üzerine tetkikler ve vesikalar*, Ankara, 1954, 64, 96, 105, 108; Halil Sahillioğlu, "XV. yüzyıl sonunda Osmanlı darphane mukataaları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, (İFM), 23, 1-2(1962-63), 154, 172.

<sup>81</sup> M. Halil, *Methal*, 79-80; Akın, *Aydinoğulları*, 52-53. Antlaşmanın metni için bk. Elizabeth A. Zachariadou, *Trade*, 205-210.

Hıristiyan müttefiklere (sancto unio) bırakılıyordu. İzmir'de Hıristiyanlara dostça davranılacaktı. Bütün deniz kuvvetlerinin bir ay içinde silah ve donanımı boşaltılarak karaya çekilecek, hatta istenirse bu gemiler yakılmaya hazır bulundurulacaktı. Hıristiyan gemileri beyliğin iskelelerine serbestçe girip ticaret yapmaları için korsanlık hareketlerine son verilecek, kazaya uğrayan gemiler kurtarılacak fakat bunlar üzerinde hiçbir hak iddia edilmeyecekti. Bağlaşık devletlerin beylik içindeki uyruklarının haklarını korumak için konsolosluk açmak yetkisi veriliyordu. Heyd'e göre bu antlaşmanın sonuçlarından biri Altoluogo'da bir Venedik konsolosluğu açılmasıdır<sup>82</sup>. Çok geçmeden Cenevizliler de 1351 yılında benzer koşullarla bir takım ayrıcalıklar elde ettiler. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi Venedik'i temsil eden bir konsolosluk 1337 yılında buraya yerleşmiş bulunuyordu. Hızır Bey, Cenevizle Venedik arasında savaş patlak verdiği zaman Cenevizlileri desteklemiş ve bunların limanlara serbestçe girip çıkmasına izin verilmişti. Ancak Venedikle başlayan görüşmeler de 1353 yılında yeni bir antlaşmanın yapılmasıyla sonuçlanmıştır<sup>83</sup>. Aydınogullarının Batılı devlet ve tüccarlara tanıdığı ayrıcalıklar, bölgenin Osmanlı yönetimi altına girmesinden sonra da yürürlükte bırakılmıştır<sup>84</sup>.

Sözün kısası Ayasuluğ Türk egemenliği altına girdikten sonra Doğu Akdeniz'in belli başlı ticarete merkezlerinden ve en önemli iskelelerinden biri durumuna gelmiştir. Umur Beyin deniz savaşlarına katılan gemilerden bir kısmı Ayasuluğ limanında hazırlanıyordu<sup>85</sup>. Bu ekonomik ve ticari gelişmeye bağlı olarak Ayasuluğ önemli bir kültür ve sanat merkezi haline gelmiştir.

### *Osmanlı egemenliğinin kurulması*

Osmanlı Devletiyle Aydınogulları arasında ilişkilerin başlangıçta dostça olduğu anlaşılmaktadır<sup>86</sup>. Birinci Kosova savaşında Murad Hüdavendigâr'ın şehit düşmesi üzerine Yıldırım Bayezit tahta geçmiş ve kardeşi Yakub'u öldürmüştü. Geleceklerini tehlikeli gören Anadolu beylikleri arasında Osmanlılara karşı bir bağlaşma girişimi gündeme gelmekte gecikme-

<sup>82</sup> Heyd, *Yakın Doğu ticaret tarihi*, I, 606.

<sup>83</sup> Thiriet, "Les relations...", *göst. yer.*, 218; Melek Delilbaşı, "Türk hükümdarlarının..." *göst. yer.*, 101.

<sup>84</sup> Akın, *Aydınogulları*, 54.

<sup>85</sup> H. İnalçık, "The rise of the Turcoman maritime principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen*, IX (1985), 179-217.

<sup>86</sup> Akın, *Aydınogulları*, 57-58.



di<sup>87</sup>. Yıldırım Bayezit, Rumeli'nin güvenliğini sağladıktan ve Bizans'taki taht kavgalarını da kendi isteği doğrultusunda çözümledikten sonra Anadolu'ya geçti. 1389-1390 kışında yapıldığı anlaşılan bu seferde Aydınoğulları beyliğini de Osmanlı topraklarına kattı. Neşri, Yıldırım Bayezit'in beyliğin topraklarının bir kısmını Aydınoğlu'na yani İsa Bey'e bıraktığını fakat hutbe ve sikkenin kendi adına olduğunu yazmaktadır<sup>88</sup>. İsa Beyin kendi isteği üzerine Ayasuluğ'da kalmasına izin verildi. Vakıflarının yönetimi kendisine bırakıldı. Yıldırım Bayezit, Aydınoğulları beyliğinin eski timarlarını yeniledi. Bir kısım timarları da kendi kullarına dağıttı<sup>89</sup>.

Ankara Savaşı'ndan sonra Timur, bütün Anadolu'yu baştan başa kısıp kavurarak Aydın iline gelmiş ve Ayasuluğ'u üs olarak kullanmıştır<sup>90</sup>. Bizans tarihçisi Dukas'ın<sup>91</sup> verdiği bilgiye göre Timur daha Anadolu'da iken kumandanların ve valilerin maiyetleriyle hepsinin Efes'e gelmelerini tembih etmişti. Timur, burada çadırlarını kurarak otuz gün Ayasuluğ'da kaldı. Bu süre içinde çevrede bulunan kale, şehir ve kasabaların hepsini ele geçirdi. Daha sonra buradan Milas üzerine yürüdü.

Aydınlı Timur tarafından İsa Beyin oğulları Musa'ya ve II. Umur'a verilince aynı hanedandan olan Hasan Ağa ile kardeşi Cüneyd birlikte hak iddia etmeye başladılar. Sonunda Cüneyd İzmir, Hasan Ağa da Ayasuluğ hakimi olmuşlardır<sup>92</sup>. Bununla birlikte fetret devrinde Süleyman Çelebi'nin Venediklilerle imzaladığı antlaşmalarda<sup>93</sup> Altoluogo ve Palatia'nın Osmanlı yönetimi altında bulunduğu anlamı çıkmaktadır. Süleyman Çelebi, Naxos'un bu şehirlere ödemekte olduğu haracı kaldırıyor, sözde hâlâ bu yerlere sahipmiş gibi davranıyordu. Yalnız ne var ki Ayasuluğ'un Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı devam ediyordu. Bu bağlılığın ancak Ayasuluğ'un Cüneyd'in eline geçmesinden sonra kesildiğine ilişkin Dukas'ın bir kaydı<sup>94</sup> dikkatimizi çekmektedir. Nitekim Dukas bu konuda şunları

<sup>87</sup> M. Halil Yinanç, "Bayezid I.", *İA*, II, 369.

<sup>88</sup> "Aydınoğlu dahi gelüb itaat edüb vilayetın bazısın yine kendüye virdiler Amma hutbe ve sikke Bayezid Han adına okundu" (Neşri (Menzel), I, 84). Krş. *Aşıkpaşade*, 65.

<sup>89</sup> Neşri (Menzel), 84-85; *Aşıkpaşade*, 59.

<sup>90</sup> J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi* (çev Atâ Bey), İstanbul, 1329-1337, II, 84.

<sup>91</sup> Dukas, *Bizans tarihi* (çev. V. Mirmiroğlu) İstanbul, 1956, 46; krş. Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü'l-Tevarih*, İstanbul, 1279 I, 190. Ayrıca bk. Nizamüddin Şami, *Zafername* (çev. N. Lugal), Ankara 1949, 320.

<sup>92</sup> Akın, *Aydınoğulları*, 78.

<sup>93</sup> Wittek, *Menteşe*, 93; Akın, *Aydınoğulları*, 79.

<sup>94</sup> Dukas, *Bizans tarihi*, 50.

yazmaktadır: “Süleyman Çelebi’ye olan itaat ve bağlılıktan vazgeçildi, bu husus da yeminle te’yid edildi”.

Timur’un Anadolu’dan çekilmesinden sonra ülkenin batısındaki beyler arasında yıldızı en çok parlayan Cüneyd<sup>95</sup>, hemen İzmir’i ele geçirmiş, bundan sonra Ayasuluğ’u da almıştır (1404)<sup>96</sup>. Fakat bu iş kolay olmamış, Ayasuluğ uzun süre Cüneyd’in saldırılarına karşı direnmiştir. Bu sırada ölen Aydınoğlu Musa Beyin yerine geçen kardeşi II. Umur, akrabası olan Menteşe oğlu İlyas Beyden yardım istedi. İlyas Bey bütün kuvvetlerini toplayıp Umur’la birlikte Ayasuluğ’a geldi. Toplam asker sayısı 6000 kaddı. Ayasuluğ’da Cüneyd’in babası Karasubaşı (İbrahim)’nın buyruğunda ise ancak 3000 kişilik bir kuvvet vardı. Cüneyd o sırada İzmir’de idi. Ayasuluğ halkı İlyas Beyin saldırılarına canla başla karşı koyarak teslim olmadı. Bunun üzerine İlyas Bey şehri ateşe verdi<sup>97</sup>. Ayasuluğ iki gün içinde baştan başa yanarak bir enkaz yığını haline geldi. Sonunda bu felaketi gören halk teslim olmak zorunda kaldı. Bu yangında Saint Jean kilisesi de tamamen yanıp tutuşmuştur<sup>98</sup>. Karasubaşı ise şehrin kalesine çekilerek oğlu Cüneyd’den aldığı yardımla savaşa devam etti. Ancak Cüneyd’den yeterli yardım gelmediği için Karasubaşı, kalenin kapısını açarak çıktı ve Menteşe oğluna teslim oldu. Menteşe beyi İlyas, Karasubaşı’nı ve onun şehirde bulunan adamlarını alıp götürdü. Aydınoğlu Umur’a babasının beyliğini geri verdi<sup>99</sup>. Karasubaşı maiyetinde bulunan “Osmanlılarla” Mamalos köyündeki kaleye kapatıldı.

Kış mevsimi gelince Cüneyd, Ayasuluğ üzerine yürüdü, Umur, kaleye kapanmak zorunda kaldı. Bütün şehir işgal edildi “*İskit felaketinden sonra*”<sup>100</sup> halkın kazandığı şeyleri yağma ettirdi. Halktan birçoğu kılıçtan geçirildi ve pek çok kötülükler yapıldı. Bütün bu olup bitenlerden sonra Umur’la Cüneyd barış yaptılar. Cüneyd, Umur’un kızı ile evlendikten sonra “baba oğul gibi kucaklaştılar”. Cüneyd’le Umur bütün beyliği birlikte dolaşarak Menderes nehri havalisinde ve beyliğin kuzeyinde bulunan şehirleri yani Gediz çayına kadar olan yerleri, Alaşehir, Sardes ve Nif şe-

<sup>95</sup> Akın, *Aydınoğulları*, 68-83.

<sup>96</sup> Dukas, *Bizans tarihi*, 51-53, 58.

<sup>97</sup> Dukas, *Bizans tarihi*, 49; Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi*, II, 97. Ancak Wittek (*Menteşe*, 95) şehir halkının teslim hazırlık oldukları bir sırada Cüneyd’in babasının Efes’i ateşe verdiğini yazmaktadır.

<sup>98</sup> Dukas, *Bizans tarihi*, 49; Wittek, *Menteşe*, 95.

<sup>99</sup> Dukas, *Bizans tarihi*, 50.

<sup>100</sup> Dukas bu deyimle Timur felaketini anlatmaktadır.

hirlerini aldı. Buralara kendisine bağlı adamlarını yerleştirdi. Bütün beyliği kendi akraba ve dostlarının yönetimine bıraktı<sup>101</sup>.

Umur'un 1405'te ölümü üzerine Cüneyd tek başına ülkenin sahibi durumuna geldi<sup>102</sup>. Bütün bu olup bitenlerden sonra Ayasuluğ'un ne zaman yeniden Osmanlı yönetimi altına girdiği sorusu akla gelmektedir. Gerçi Dukas<sup>103</sup>, Süleyman Çelebi'nin Cüneyd'e karşı giriştiği harekâta Efes'e geldiğini, orada çadırlarını kurduğunu ve dört ay burada konakladığını yazmaktadır. Hattâ Hammer<sup>104</sup>, Süleyman Çelebi'nin zaferle Ayasuluğ'a girdiğini dahi eklemektedir. Fakat Cüneyd, Sultan Murad'a karşı savaşmak üzere Mustafa Çelebi kuvvetleriyle birleştiği zaman (1422) Dukas'a göre "İzmir ve Efesos Beyi" unvanını taşıyordu<sup>105</sup>. Fetret devrinin karışıklıkları sırasında Ayasuluğ'un zaman zaman el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu sırada Ayasuluğ'da oturan Aydınolu Mustafa Bey herhalde Osmanlı egemenliğini kabul etmişti<sup>106</sup>. Çünkü Cüneyd onun üzerine yürümüş ve kendisini öldürmüştür. Öte yandan Aşıkpaşazade, 828 (1424) olaylarından söz ederken "*Ayasuluğ ve Tire nevahisiyle Âl-i Osman tasarrufunda olmuştur*"<sup>107</sup> ifadesini kullanmakta ancak İzmiroğlu Cüneyd Bey yüzünden yöre halkının *alacalığının*<sup>108</sup> eksik olmadığını belirtmektedir. Bundan çıkan sonuca göre Aysuluğ halkını alacalığa iten etken, Cüneyd'in bitmez tükenmez saldırı ve baskılarıydı. Aşıkpaşazade'nin ifadesinden, II. Murat'ın söz konusu tarihte Menteşe, Saruhan ve Hamit ilini Osmanlı topraklarına kattığı sırada Ayasuluğ ve Tire'nin de yeniden Osmanlı yönetimi altına girdiği anlamı çıkmaktadır<sup>109</sup>.

Cüneyd'in sonuna gelince: Aşıkpaşazade ve Neşri'nin verdiği bilgilere göre<sup>110</sup>, Anadolu beylerbeyisi Timurtaş oğlu Oruç Bey, Aydın ilinin "hainlerini ayırtlamakla" görevlendirilmişti. "Kapuda timar yiyen" Aydınolu "İsa beyin oğlunun oğlu", Cüneyd ortadan kaldırılmadıkça vilayetin Os-

<sup>101</sup> Dukas, *Bizans tarihi*, 50; Wittek, *Menteşe*, 95.

<sup>102</sup> Dukas, *Bizans tarihi*, 50; Akın, *Aydınoluğulları*, 79.

<sup>103</sup> *Bizans tarihi*, 52-53.

<sup>104</sup> *Devlet-i Osmaniye tarihi*, II, 98.

<sup>105</sup> Dukas, *Bizans tarihi*, 89; krş. 105-106.

<sup>106</sup> Akın, *Aydınoluğulları*, 81; Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, Ankara, 1961<sup>2</sup>, 71, 382, 400.

<sup>107</sup> Neşri (Menzel), 155; Aşıkpaşazade, 107. "*Ayasuluğ ve Tire ve ol havalide olan kasabat ve müdün hükümetgâh-ı Osmaniyan tasarrufunda olub*" (Sadeddin, *Tacüt'tevarih*, I, 324).

<sup>108</sup> Alacalık, hilekârlık, iki yüzlülük anlamına gelmektedir. Bk. *Tarama Sözlüğü*, Ankara, 1963-1974, I, 83.

<sup>109</sup> Aşıkpaşazade, 108-109; Akın, *Aydınoluğulları*, 82.

<sup>110</sup> Aşıkpaşazade, 108-109; Neşri (Menzel), 156.

manlı'nın olamayacağını savunuyordu. Aydın ili o sırada Yahşi Beyin taarrufunda idi. Yahşi Bey, sürekli olarak Cüneyd'le uğraşıyordu. Cüneyd'in, Yahşi Beyin kardeşini öldürtmesinden sonra "Oruç Beyi dahi Yahşi Beye koşular". Bunlara karşı çıkamayacağını anlayan Cüneyd, Sissam adası karşısındaki İpsili kalesine çekildi. Cüneyd'in "fesadı" hiçbir zaman eksik olmuyordu. Hattâ bir aralık kaleden çıkarak deniz yoluyla Karaman kıyılarına gitti. Karamanoğlu'ndan elde ettiği yardımla geri döndü ve bir gece baskını yaparak kaleye girdi<sup>111</sup>. II. Murat Cüneyd'in üzerine bu kez Anadolu beylerbeyisi Hamza Beyi gönderdi. Cüneyd'in oğlu Kurt Hasan yenilgiye uğradı. Cüneyd, saklandığı İpsili kalesinden çıkarak teslim oldu. Ailesiyle birlikte idam edildi (1426). Oruç'a göre<sup>112</sup> Ayasuluğ kalesi doğrudan doğruya Sultan Murat tarafından fethedildi.

### *Tapu-tahrir defterlerine göre XV. Yüzyılda Ayasuluğ*

Buraya kadar Ayasuluğ'un Ortaçağlardaki siyasal ve ekonomik durumunu belirterek yörede Türk egemenliğinin başlaması ve sürekliliği üzerinde kısaca durduk. Şimdi ise doğrudan doğruya Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanarak Ayasuluğ'un XV-XVI. yüzyıllardaki durumunu aydınlatmaya çalışacağız. Şurasını hemen belirtelim ki bu konuyu işlerken baş vurduğumuz ana kaynaklar tapu-tahrir defterleri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin eski bir geleneğin devamı olarak herhangi bir bölgedeki sosyal, ekonomik gelişmeleri tespit etmek, nüfusu hesaplamak, yeni ele geçen bir ülkede Osmanlı düzenini kurmak<sup>113</sup>, timar sisteminin işleyişini denetlemek ve saltanat değişimlerinde çeşitli beratları yenilemek amacıyla belirli aralıklarla sayım yaptırdığını biliyoruz<sup>114</sup>. Bu sayım sonuçlarını içeren tapu-tahrir defterlerinde asıl verilerin dışında bir takım açıklamalar, derkenarlar, sözlü ifadeler, Osmanlılardan önceki sosyal ve ekonomik yapının anlaşılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Osmanlıların Aydın ilini yönetimleri altına aldıktan sonra diğer yörelerde olduğu gibi burada da sayımlar yapıldığını; timar, zeamet, has ve

<sup>111</sup> Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, I, 72.

<sup>112</sup> *Oruç Beğ Tarihi* (yay. Atsız), İstanbul, ts. 81.

<sup>113</sup> Halil İnalçık, "Ottoman methods of conquest", *Studia Islamica*, II (1954), 109-112.

<sup>114</sup> Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Hakana mahsus istatistik defterleri", *İFM*, II(1941), 20-59; 214-247; Aynı yazar, "Tarihî demografi araştırmaları ve Osmanlı tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), 1-26; Halil İnalçık, *Hicri 835 tarihli suret-i defter-i sancak-ı Arvanid*, Ankara, 1954, XVIII-XXI; Nejat Göyünç, *XVI. yüzyılda Mardin sancağı*, İstanbul, 1969, 36.

vakıfların büyük bir titizlikle yazıldığını görüyoruz. Ancak bugün elimizde bulunan, Aydın livasına ait en eski defterin tarihi Fatih zamanından öteye gitmemektedir<sup>115</sup>. Fatih'in saltanatının ilk yıllarında düzenlendiği anlaşılan bu defterin içindeki kayıtlara bakılırsa, bu zamana kadar Aydın ilinde en az üç sayım yaptırıldığı sonucuna varılır<sup>116</sup>. Sancağın şimdi elimizdeki bu en eski defterinde doğrudan doğruya Ayasuluğ şehri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat Ayasuluğ kalesinde görev yapan kale erlerinin timarlarıyla ilgili birçok kayıtlar göze çarpmaktadır. Öte yandan yine Fatih zamanında düzenlendiği anlaşılan 871 (1466-1467) tarihli Aydın livasının Ortasya, Alaşehir, Tire, Sultanhisar, Kestel ve Urla nahiyelerine bağlı köylerle bu köylerde oturanların hane, resim ve öşürlerini gösteren ve çeşitli cemaatları kapsayan bir mufassal defterde de Ayasuluğ şehri hakkında kayda rastlanılmamaktadır<sup>117</sup>. Buna karşılık yine Fatih'in son yıllarında yazıldığı anlaşılan<sup>118</sup> "Aydın livasının nüfus ve hasılatını, timarlarını, Ayasuluğ, Mastavra kazaları muhafızlarına ait timarları ve Türk cemaatlarını gösteren mufassal defter" içinde Ayasuluğ'la ilgili ilk ayrıntılar yer almış bulunmaktadır<sup>119</sup>. Burada Aydın sancakbeyi (mirliya) İshak Paşa'nın<sup>120</sup>

<sup>115</sup> *TT 1/1 Mükerrer*. Bu defter Himmet Akın'a göre (*Aydınoğulları*, 97, 126) 855(1451-1452); İnalçık'a göre (*Arvanid*, XXIV, *Fatih devri*, 73) 859(1454-1455) tarihlidir. Defterin 17. sayfasındaki 875 ve 877 tarihlerinin sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Ancak Trabzon seferiyle ilgili bir kaydın (s. 315) sonradan eklenmediği ve defterin sürekli bir parçasını oluşturduğu görülmektedir. Kaldı ki 1461'den sonra Anadolu beylerbeyliğine atanan (krş. Mükrimin Halil Yinanç, *İA*, I, 194) Gedik Ahmet Paşa beratıyla pek çok timar tevcih edildiği bu defterde yazılı bulunmaktadır. Bu bakımdan defterin 866 (1461-62)'den sonra düzenlendiğini ileri sürmek herhalde yanlış olmasa gerekir. Ayrıca bk. M.A. Cook, *Population pressure in rural Anatolia (1450-1600)*, London, 1972, 47.

<sup>116</sup> Nitekim Fatih zamanında düzenlenen Aydın defterinde Murat Çelebi defterinden, *defter-i atik'ten* ve Mevlana Abdülkerim defterinden söz edilmektedir (Barkan, "Hakana mahsus...", 34).

<sup>117</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver (MM), 232. Defterin tarihi için bk. 306. Ayrıca krş. 244, 245, 278(875 tarihi bulunmaktadır).

<sup>118</sup> *TT 8*. Bu defter 877-882 (1473-1477) tarihleri arasında düzenlenmiştir (Krş. Cook, *Population pressure*, 48).

<sup>119</sup> *TT 8*, 687-707.

<sup>120</sup> Halil İnalçık'ın belirttiği gibi (*Fatih devri*, 83) XV. yüzyılda yaşamış olan birçok İshak Paşa'yı birbirinden ayırt etmek her zaman olanaklı görülmemektedir. II. Murat zamanında Enderun'dan yetişip veziriazamlığa kadar yükselen İshak bin Abdullah ile II. Bayezit'in tahta çıkışı sırasında veziriazamlığa getirilen Lala İshak bin İbrahim'i karıştırmamak gerekir. Her iki kişinin de Anadolu beylerbeyliği görevinde bulunmuş olmaları bu karışıklığın ana nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Burada söz konusu olan İshak bin Abdullah'ın (krş. İnalçık, *Fatih devri*, 112).

haslarına dahil olan Ayasuluğ şehrinin mahalleleri<sup>121</sup> teker teker gösterilmiş, her mahallenin nefer<sup>122</sup>, hane<sup>123</sup> ve mücerretleri (bekâr) yazılmış, belli başlı vergi kaynakları üzerinde de bilgiler verilmiştir. Ayrıca Ayasuluğ kazasına bağlı köy ve cemaatlar da nüfus ve hasıllarıyla yani yıllık vergi gelirleriyle birlikte bu deftere göçürülmüş bulunmaktadır. Üstelik şehir halkının meslek ve uğraşları konusunda da bilgi edinmek olanaklı bulunmaktadır. Çünkü her mahallede oturan erkek nüfus yazılırken bunların adlarının altına bazan mesleklerinin de işaret edildiği göze çarpmaktadır. Legenci, kasap, nalband, kazancı, hamamcı, dizdar, tanburacı, kethüda, takyeci, davulcu, hayyat (terzi), pabuççu, börekçi, balıkçı, kuyumcu, işkembeci, kapanıcı vb. belli başlı uğraş ve meslekler olarak görülmektedir. Şehir halkının meslekleriyle ilgili kayıtlara bütün tapu-tahrir defterlerinde rastlanmadığı için<sup>124</sup> sözünü ettiğimiz defterde yer alan bu bilgilerin büyük bir değer taşıdığına şüphe yoktur. Öte yandan aynı deftere göre, Ayasuluğ'da yaşayan ve adları deftere göçürülmüş bulunan bazı kimselerin adlarının altında *köle* kaydının bulunması da ayrıca dikkati çekmektedir<sup>125</sup>. Bu deftere göre Ayasuluğ'un belli başlı mahalleleri ve bu mahallelerin nüfusu şöylece özetlenebilir:

<sup>121</sup> İslam şehirlerinde olduğu gibi Osmanlı kentlerinde de mahalle temel bir yerleşim birimi olarak görünmektedir. Mahalle genellikle cami, mescit gibi dinsel bir yapının ve bir pazar yerinin çevresinde gelişmekte her mahallenin halkı inanç, gelenek ve yaşama biçimleriyle bir bütünlük oluşturmaktaydı. Bu konuda bk. Doğan Kuban, *Sanat tarihimizin sorunları*, İstanbul, 1975, 105-162, Özer Ergenç, "Osmanlı şehirlerinde esnaf örgütlerinin fizik yapıya etkileri", *Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi* (Yay. H. İncalcık-Osman Okyar), Ankara, 1980, 103-109; Suraiya Faroqhi, *Towns and townsmen of Ottoman Anatolia. Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting 1520-1650*, Cambridge University Press, 1984, tür. yer.

<sup>122</sup> Nefer vergi vermekle yükümlü yetişkin erkek. Bk. Suraiya Faroqhi, *Men of modest substance. House owners and house property in seventeenth-century Ankara and Kayseri*, Cambridge University Press, 1987, 12, 226.

<sup>123</sup> Hane, Osmanlı tapu-tahrir defterlerinde bir aileyi, bir evi anlattığı gibi kimi zaman da bir vergi matrahını oluşturan birimleri anlatmaktadır. Bk. Nejat Göyünç, " 'Hane' deyi mi hakkında", *Tarih Dergisi*, 32 (1979), 331-348.

<sup>124</sup> Tapu-Tahrir defterlerinde her zaman şehirde oturan halkın meslekleri belirtilmemektedir. Ancak din ve vakıf görevlileriyle kimi askerler bu kuralın dışındadır. Şehirde oturan kimselerin sosyal ve ekonomik durumuyla meslekleri konusunda şüphesiz şer'iyye sicillerinde daha doyurucu bilgiler bulunmaktadır. Bk. Çağatay Uluçay, *XVII. yüzyılda Manisa'da ziraat ticaret ve esnaf teşkilatı*, İstanbul, 1942, S. Faroqhi, *Towns and Townsmen...* Fakat XV. yüzyıla ait bazı tapu defterlerinde de "şehirli taifesi" nin meslekleriyle ilgili bilgiler bulunduğu görülmektedir. Bu konuda Ayasuluğ dışında bir başka örnek için bk. İ. Şahin - F. Emecen, "XV. Asrın ikinci yarısında Tokat şehri", *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu*, Ankara, 1986, 41-51.

<sup>125</sup> Osmanlı şehirlerinde her zaman kölelerin var olduğunu unutmamak gerekir. Fakat tapu defterlerinde kölelerle ilgili bulgulara rastlanması seyrek görülen bir olaydır. Kölelerin

Mahalle	Nefer	Hane	Mücerret
1-2 Yegân ve Şeyhlü	49	40	9
3-4 Kayacık ve Beyhamamı	73	63	10
5 Kara Fakih	21	18	3
6 Burak Bey	47	38	9
7 Kadı	30	27	3
8 Penbegân	25	22	3
9 Kemer	41	37	4
10 Beyli Sula	31	29	2
11 Satılmış Fakih	21	15	6
12-13 Kubbeli Mescit ve Şadgâm	30	27	3
14-15 Hatip ve Sarı Sinan	44	43	1
Cemaat-i Kefere-i Mahalle-i Kemer	29	28	1
16 Mahalle-i Küffaran-ı Eskihisar ve Bey Hamamı	9	8	1
TOPLAM	484	429	55

Bu tabloda görüldüğü gibi Ayasuluğ aşağı yukarı XV. yüzyıl ortalarında on altı mahalleden oluşuyordu. Birbirine yakın olan mahallelerde oturanların birlikte yazıldığı görülmektedir. Şehirdeki nefer sayısı 484, hane sayısı 429, bekar sayısı ise 55'tir. Bu sayılar hem Müslüman halkı hem de gayri müslimleri ilgilendirmektedir. Gayrimüslimlerin; Kemer, Eskihisar ve Bey Hamamı mahallelerine dağıldığı anlaşılmaktadır. Kemer ve Bey Hamamı mahallelerinde Müslümanlar da yaşıyordu. Ancak Müslüman mahalleleri arasında Eskihisar adına rastlanmadığına göre burasının doğrudan doğruya gayrimüslimlere ait bir mahalle olduğu anlaşılmaktadır. Eskihisar mahallesi Su kemerinin bulunduğu yerdi. Hıristiyan reaya 38 nefer, 36 hane ve 2 mücerret gibi şehrin asıl nüfusuna göre küçük bir sayı ile temsil ediliyordu. Bunu bir tablo ile özetleyelim:

---

şehirlerin sosyal ve ekonomik yapılarındaki rolünü en iyi aydınlatan kaynaklar şüphesiz şer'îye sicilleridir. Manisa şer'îye sicillerinde kölelerle ilgili kayıtlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu kayıtlarda kölelerin asılları (Macar, Boşnak vb), fizik yapıları ve azat edilmeleriyle ilgili birçok kayıt bulunmaktadır (Manisa Müzesi M.Ş.S., 1, 2, 3 vb no'lu defterler). Kölelerin şehir hayatındaki rolleri için bk. Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci yüzyılın sonu ile onaltıncı yüzyılın başında Bursa'da kölelerin sosyal ve ekonomik hayattaki yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1979-1980), 67-138.

	Nefer	Hane	Mücerret
Müslüman reaya	446	393	53
Hıristiyan reaya	38	36	2

Bu durumda şehrin nüfusunun % 92'si Müslümanlardan % 8'i ise Hıristiyanlardan oluşuyordu. Ancak burada asıl dikkati çeken bir konu, Ayasuluğ'da yaşayan Hıristiyanların Evrenos, Yakup, Tursun, Menteşeli gibi Türk ve Müslüman adları taşımalarıdır. XV ve XVI. yüzyıllarda Anadolu'nun çeşitli sancaklarına ilişkin tapu-tahrir defterleri incelendiğinde benzer bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Gayrimüslimlerin Türk ya da Müslüman adı taşımaları, karşılıklı bir etkileşmenin sonucu gibi görünmektedir. Fakat Bizans İmparatorluğunu zamanında Anadolu'ya bir takım Türk unsurların yerleştirildiğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

### *XVI. Yüzyıl tapu defterlerine göre Ayasuluğ*

XVI. Yüzyıl boyunca çeşitli tarihlerde Aydın sancağında yapılan sayımlarda Ayasuluğ'un da mahalleleriyle nüfusunun, vergi kaynaklarının yazıldığı görülmektedir <sup>126</sup>. Bu yüzyıla ait defterler bir yüzyıl boyunca şehirdeki gelişmeleri kavramamıza yardımcı olmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan defterler sırasıyla 918 (1512) <sup>127</sup>, 935 (1528) <sup>128</sup>

<sup>126</sup> XVI. yüzyılın ikinci yarısında Aydın sancağının yönetim yapısında önemli bir değişiklik yapılmıştır. Aydın sancağından İzmir, Çeşme, Ayasuluğ ve Akçaşehir; Menteşe sancağından da Balat ve Çine kazaları ayrılarak Sığla sancağı oluşturulmuştur. Ancak Çine ve Balat kazalarının Menteşe defteri içinde yazılmaları vergilerin toplanmasında birçok anlaşmazlıklara yol açıyordu. Bu konudaki bir defter kaydını olduğu gibi ek bölümünde veriyoruz.

<sup>127</sup> *TT 87*. Aydın livasının Tire, Ayasuluğ, Birgi, Güzelhisar, Sultanhisar ve Kestel kazalarıyla köylerinin nüfus, hasılat ve timarlarını kapsayan bu mufassal defterin Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir defterleri fihristinde Kanuni zamanına ait olduğu belirtilmiştir fakat tarihsiz olduğu yazılmıştır. Ancak bu defterde II. Bayezit'in Ayasuluğ şehrini her türlü avanzdan muaf tutan fermanının Yavuz Sultan Selim tarafından onandığını belirten bir hüküm sureti yer almaktadır (*Babam verdiği hüküm-i şerif mucibince...*). Bu hükmün tarihi evasıt-ı şevval 918 (Aralık 1512, s. 32)dir. Öte yandan Şehzade Süleyman'ın hasarından söz edilmesi (20, 21) defterin Yavuz'un saltanatının ilk yılında düzenlendiğini ortaya koymaktadır (Kırş. Cook, *Population pressure*, 48).

<sup>128</sup> *TT 148*. Aydın sancağının bu mufassal defteri cemaziyel-evvel 935 (Ocak 1529) tarihini taşımakta ve defterin başında Aydın livasının kanunnamesi bulunmaktadır (Kırş. Ömer Lütfi Barkan, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları, Kanunlar*, I, İstanbul, 1943, 6-18).



ve 983 (1575) <sup>129</sup> tarihlerini taşımaktadırlar. Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bir başka defter de yine 983 (1575) tarihlidir <sup>130</sup>. Bu defterlere göre, XVI. yüzyıl boyunca Ayasuluğ'un nüfusunadaki değişimler aşağıdaki tabloda topluca gösterilmiştir. Bu tabloya dayanarak diyebiliriz ki şehrin çekirdek yerleşiminde fazla bir değişiklik olmamıştır. Ancak XV. yüzyılda 16 olarak hesaplanan mahalle sayısının, XVI. yüzyıl başlarında biri Hıristiyan olmak üzere 12'ye düşmesi dikkatimizi çekmektedir. Aslında her iki tahrirde geçen mahalle adları arasında fazla bir değişiklik yoktur. Fakat bazı mahallelerin birleştirilerek tek bir adla anılması gözden kaçmamaktadır. Nitekim TT 8'de Yegân ve Şeyhlü olarak iki mahalle gibi gösterilen yer daha sonraki kayıtlarda *Şeyhlü nam-ı diğer Yegân* şeklinde geçmekte ve böylece burası bir mahalle sayılmaktadır. Kubbeli Mescit ve Şadkâm her iki yüzyıl tahririnde de birlikte yazılmış iki ayrı mahalle gibi görünmektedir. Bunun dışında bazı mahallelerin adlarına XVI. yüzyıl defterlerinde rastlanılmamaktadır. Nitekim Bey Hamamı, Satılmış Fakih, Sarı Sinan ve Hristiyanların oturduğu bir yer olduğu anlaşılan Eskihisar mahalleleri XVI. yüzyıl sayımlarında bulunmamaktadır.

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığına göre Ayasuluğ, 1512 yılında yani Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı tarihlerde oldukça kalabalık bir şehir olarak görülmektedir. 620 hane ve 35 bekâra ek olarak kale muhafızlarını ve defterde yazılı olmayan diğer muaf ve görevlileri de göz önüne almak gerekir. Buna karşılık şehrin nüfusu 1528 tarihinde yapılan bir sayıma göre 433 haneye düşmüştür. Bekârların da 163 dolaylarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak buna ek olarak şehirdeki hane ve mücerretlerin dışında kalanlar hakkında da bir takım sayılar verilmektedir. İmam, zaviyedar, kethüda ve berat sahipleriyle ilgili olarak şu sayılar verilmiştir:

<sup>129</sup> TT 537. Sığla sancağının İzmir, Çeşme, Ayasuluğ, Akçaşehir kazalarındaki köylerin nüfus, hasılat ve haslarını kapsayan bu mufassal defter evası-ı recep 983 (1575) tarihlidir. Defterin başında III. Murat'ın tuğrası bulunduğu gibi içindeki bir derkenarda da 5 Rebiülahır 983 tarihi yer almaktadır. Bu defterin temize çekilip merkeze gönderilmesinde birçok aksaklıklar olmuş ve defter kâtibinin "tebyize iktidarsızlığı" dile getirilerek "ihmalî"nin dahi görüldüğü ileri sürülmüştür. Bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri (MD) 26, 306/889.

<sup>130</sup> TK 167. Bu defterin teslim tarihi recep 983 (Ekim 1575)'dür. Bu mufassal defter TT 537'nin suretidir. Defterin başında bulunan açıklamadan anlaşıldığına göre bu defter 991 (1583) tarihinde Defter-i Hakani kâtiplerinden Kâtip Hüseyin tarafından temize çekilmiştir. Defterin ikinci cildinin (TK 129) başında 981 taihi vardır.

## XVI. YÜZYILDA AYASULUĞ

	TT 87 918 (1512)		TT 148 935 (1528)		TT 537 983 (1575)	TK 167 983 (1575)
Mahalleler	Hane Mücerret		Hane Mücerret		Nefer	Nefer
1 Burak	59	5	40	13	54	54
2 Karah Fakih	40	3	31	15	33	32
3 Penbegân	45	7	35	17	55	55
4 Beyl'i Sula	45	—	22	7	50	50
5 Hatip (nam-ı diğer Alaçesme)	61	5	49	8	71	71
6 Kemer	62	5	38	25	66	66
7-8 Kubbe [li] Mescid ve Şadkâm	62	6	45	16	54	54
9 Kayacık	89	3	60	19	48	48
10 Şeyhlü nam-ı diğer (Yegân)	39	1	16	12	—	—
11 Kadı	68	—	40	21	21	21
12 Küffaran-ı der Ayasuluğ	50	—	57	10	59	59
<b>TOPLAM</b>	<b>620</b>	<b>35</b>	<b>433</b>	<b>163</b>	<b>511</b>	<b>510</b>

Kadı 1; imam 8; hatip 1; türbedar 1; şeyh-i zaviye 1; şeyh 1; kethüda 2; ehl-i berat 5; muhassıl 5; ser muhassıl 1; naib-i kadı 1; kâtib-i mahkeme 1; pir 1; naib-i şer 2; merdan-ı kale 2; malul 1. *Toplam* 34.

Bu görevli ve beratlıların dışında Ayasuluğ'da uzun süreden beri oturan ve *Cemaat-i reaya-yı müteferrika* olarak adlandırılan bir topluluğun da varlığını belirtmek gerekir. Bunlar dağınık olarak şehrin çeşitli mahallelerinde oturuyorlardı. 1528 sayımında bu cemaatin 32 hane ve 25 mücerret olduğu yazılmıştır. Bunun yanında Menteşe yörüklerinden olup yirmi otuz yıldan beri Ayasuluğ'da yaşayan bir cemaatin varlığı da dikkati çekmektedir. Bu yörük cemaatinin da 31 hane ve 15 mücerretten oluştuğu belirtilmektedir. Ayrıca 60 neferi bulan Ayasuluğ kalesi muhafızlarını da göz önüne almak gerekir. Bu mufassal defterin özeti olan ve aynı tarihi taşıyan bir başka defterde<sup>131</sup>, mufassal defterde bulduğumuz bazı ayrıntılara yer verilmemiştir. Bu defterde Ayasuluğ'un nüfusu şöyle özetlenmiş bulunmaktadır.

#### Y e k û n - ı n e f s - i A y a s u l u ğ

Hane (Müslim) .....	439
Mücerret .....	193
İmam .....	8
Sahib-i berat .....	10
Muhassıl .....	1
Hatip ve Şeyh .....	4
Hane-i Gebran .....	57
Mücerret (Gebran) .....	10

Müteferrik reaya ve Menteşe yörükleri de bu tabloya eklenirse hane sayısının 500'ü geçtiği sonucuna varılır. Ancak bu sayı, Yavuz dönemine göre yine de düşüktür.

<sup>131</sup> *TT 166*, 410-411. Bu defterde Anadolu sancaklarındaki timar, zemet ve hasların dışında vakıflarla ilgili özet bilgiler de bulunmaktadır. *TT 438* de bu defterin devamıdır. Bilinen tapu defterlerinden farklı bir şekilde hazırlanmış olan bu defterde, her sancağın şehir, kasaba ve köyleri hasıllarıyla belirtilerek bunların kimlerin tasarrufunda bulunduğu da kaydedilmiştir. Buna ek olarak her kazadaki belli başlı vakıflarla bunların gelir giderleri de yazılmış bulunmaktadır. Bu veriler sayesinde timar ve vakıf gelirleri arasında tam bir karşılaştırma yapmak ve orantı kurmak olanaklı görülmektedir. Böyle bir karşılaştırma için bk. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne ve civarındaki bazı imaret tesislerinin yıllık muhasebe bilançoları", *Belgeler*, I, 1-2(1964), 235-377.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru yani 983 (1575) tarihinde yapılan sayımın sonuçları hane olarak değil fakat *nefer* olarak verilmiştir. Bu sayım sonuçları bize iki defter halinde gelmiştir. Her iki defterdeki sayılarda yalnızca 1 neferlik bir fark göze çarpmaktadır. Anlaşıldığına göre bu tarihlerde Ayasuluğ'un nüfusu epeyce azalmış 510 (ya da 511) nefere düşmüştür. XVI. yüzyıl boyunca bütün Akdeniz ülkelerinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusun sürekli bir artış gösterdiği göz önüne alınırsa<sup>132</sup> bu gerilemenin dikkat çekici olduğunu vurgulamak gerekir. Aşağıda üzerinde duracağımız gibi bu gerileme Ayasuluğ'un önemli bir ticaret limanı olmaktan çıkmaya başladığını göstermektedir. Anadolu'nun XVI. yüzyıldaki çeşitli şehirlerinde nüfus artışına bağlı olarak yeni mahallelerin kurulduğu gözden kaçmamaktadır. Oysa durum Ayasuluğ için tam tersinedir. Çünkü Ayasuluğ'un nüfusundaki gerilemenin bir sonucu olarak eski mahallelerin bir kısmı giderek önemini yitirmişti.

1575 tarihinde nefer olarak yazılan nüfustan başka Ayasuluğ'da 3 sipahi ve sipahizade kaydedilmiştir. 60 neferin de kalede muhafız olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu tarihlerde Ayasuluğ'da, aslında şehirli olmayan bir topluluk yaşıyor ve bunlar vergi bakımından şehir halkının yararlandığı bazı kolaylıklardan yararlanıyor, ancak buna karşılık köyle bağlantıları sürdüğünden reaya gibi işlem görüyorlardı. Bu konuda Ayasuluğ'la ilgili bütün tapu-tahrir defterlerinde bulunan bir kaydı olduğu gibi aşağıya alıyoruz<sup>133</sup>.

*"Cemaat-i reaya-yı müteferrika ki etraf ve eknaşdan gelüb kasaba-i mezkûrede mütemekkin olurlar imiş Anların gibiler aslında şehirli olmamağın defter-i atikde dahi kaydolunub şöyle ki şehirde mukarrer mülkü olub kurada alakası olmaya. Rûsumun verüb amma sair şehir hanesi avarız vermeye ve şunlar ki şehirde yazılıub geru köylerde alakası ola. Hem rûsumun eda edüb hem köylerde alakaları olduğu cihetten ehl-i karye ile avarızların vereler ki hane-i avarıza noksan gelmeye deyu mukayyed olmağın geru ol makule haricden gelüb mütemekkin olan kimesneler defter-i cedide dahi ol vech üzere kayıd olundular ki zikr olunur".*

<sup>132</sup> Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque Philippe II*, Paris, 1966, I, 361-390; Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi demografi araştırmaları...", *Türkiyat Mecmuası* x(1953), 1-26; Aynı yazar, "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XV<sup>e</sup> et XVI<sup>e</sup> siècle", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* (JESHO), I (1957), Cook, *Population pressure...*

<sup>133</sup> *TT 148*, 189. Krş. *TT 537*, 175; *TK 167*, 103a.

Bu müteferrik reayanın mahallelere göre dağılımı da şöyle hesaplanmaktadır:

Mahalle	Müteferrik reaya (Nefer)
Barak	17
Penbegân	18
Bengi Sula	19
Hatip	6
Kemer	69
Kubbe(li) Mescit	17
Kadı	17
Kayacık	43
Kara Fakih	2
Toplam	208

Bu müteferrik reaya ile birlikte Ayasuluğ'un nüfusu nefer olarak 718 (ya da 719)'e ulaşmaktadır. Fakat bu sayı yüzyılın başına oranla yine düşük görünmektedir.

#### *Ayasuluğ'un avarızdan muaf tutulması*

Ayasuluğ, XV-XVI. yüzyıllarda çevre köylerde yaşayan halk için oldukça çekici bir yer olarak görünmektedir. Yukarıda görüldüğü gibi şehrin asıl yerlisi yanında her zaman hatırı sayılır bir topluluğun burada yaşamakta olduğu tapu-tahrir defterlerine kaydedilmiştir. Bu çekicilik nereden kaynaklanıyordu? Böyle bir soru her şeyden önce şehrin vergi bakımından yararlandığı bir takım kolaylıklara sahip olmasıyla açıklanabilir. Çünkü Ayasuluğ'da oturan şehir halkına özellikle avarız<sup>134</sup> vergisi açısından sağlanan kolaylıklar çevredeki nüfusun buraya göç etmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu konuda önce Yavuz Sultan Selim zamanında düzenlenmiş bulunan defterdeki kaydı gözden geçirelim<sup>135</sup>:

#### *"Nefs-i Ayasuluğ"*

*Mezkûrun şehirlüsü ücra yerde ve deniz kenarında ihtiyatlu mahallerde olmağın sabıka merhum ve mağfur Sultan Bayezid Han aleyhi rahmetu ve'l gufran*

<sup>134</sup> Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", *IA*, II, 13-19.

<sup>135</sup> *TT 87*, 32.

*hük-m-i hümayun sadaka edüp ulahdan ve suhradan ve cerahordan ve hisar yapmasından ve doğancıdan ve sekbandan ve azabdan ve sair avarız-ı divaniyeden muaf ve me'mun olalar. Avarız salınmalı olcak bitülü ve bitüsüz denilirse bunları üşendirmeyeler deyü emrolunmuş imiş. Haliye serir-i saltanat bana müyesser olmağın dergâh-ı madelet destgâhımdan dahi ol babda inayet istida etmeğın ben dahi mezid-i inayet edüb bu hük-m-i kudret unvanı verdim ve buyurdum ki merhum ve mağfurleh babam verdüğü hük-m-i şerif mucibince bunları avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden vech-i meşruh üzre muaf ve me'mun olalar. Ol babda hiç ahed kânen mekân mani ve dafi olmaya. Alamet-i şerife itimad edeler. Tahriren fi evası-ı şevvalü'l mükerrrem 918" (Aralık 1512).*

Yavuz Sultan Selim'in bu fermanından açıkça anlaşıldığına göre Ayasuluğ halkının avarızdan ve örfi vergilerden muaf tutulması ayrıcalığı II. Bayezid tarafından verilmiş ve kendisi de bunu olduğu gibi kabul etmiştir. Çünkü Fatih dönemine ilişkin defterlerde böyle bir kayda rastlanılmamaktadır. Kanuni'nin saltanatının ilk yıllarında Rodos fethedildiği zaman (1522) kalenin onarımı için her kasabadan birkaç kimsenin adaya yerleştirilmesine karar verildiği zaman Ayasuluğ halkı ellerinde olan bu ferman uyarınca bu sürgünden "muaf ve müselleme" tutulmuştu<sup>136</sup>. 1575 tarihli tapu defterine de özet olarak bu hükmün göçürüldüğünü ve yürürlükte bulunduğuna işaret edildiğini görüyoruz<sup>137</sup>.

#### *"Nefs-i Ayasuluğ:*

*Zıkr olunan kasaba üçra yerde ve deniz kenarında ihtiyatlı mahalde olmağın ahalisi amme-i avarız-ı divaniye ve kâffe-i tekâlif-i örfiyeden muaf ve memun olmak babında selatin-i maziyeden rıdvanullahu taala aleyhim ecmain ellerinde evamir-i şerife olmağın defter-i atikte zıkr olunan umur-u muafiyet üzre kaydolunmuş*

<sup>136</sup> TT 166, 410. Bununla birlikte TT 148'in başında avarız vergisinin bütün muafardan alınacağına ilişkin kesin bir hüküm bulunmaktadır; "Der beyan-ı avarız-ı havas ve timarha-yı liva-ı Aydın. Der kaza-ı Ayasuluğ adet: 4425. Amma emr-i padişahi bunun üzerine cari olmuştur ki cemi muafardan avarız alına ve mahallatta ve kurada ehl-i berat kaydolunan kimseler külliye ehl-i beratım demek faide vermez. Cümleten sair müslümanlarla avarızların vereler. Bu takdirce liva-ı Aydın elli bin haneye mütehammildir. Belki dahi ziyadeye. Haliya bu tafsil hük-m-i padişahi ile bu makaydolundu ki minbaad cemi muafar ve cümle erbab-ı beratlar avarızların sair müslümanlarla vereler. Bu vech-i minelüvüh niza eylemeyeler. Emr-i hakani budur ki bu mahalde beyan olundu. Yekün-i cümle-i haneha-yı liva-ı Aydın. 47.896; Muaf. 5.056; Hanehaki avarız verir. 42.840.

Hiçbir beratlının avarızdan muaf tutulamayacağı anlamı çıkan bu kesin hükme rağmen Ayasuluğ şehrine verilen hakların devam ettiğini yine aynı defterin ilgili bölümündeki kayıttan anlıyoruz.

<sup>137</sup> TT 537, 168; TK 167, 99 b.

*miş. Tağyiri (tafsili.) icab eder nesne olmamağın geru defter-i cedide dahi halleri üzre kaydolundular”.*

Görüldüğü gibi Ayasuluğ kasabası, denize yakın yerde, korkulu ve tehlikeli bir mahalde bulunduğu için buranın halkı her türlü avarızdan ve örfi vergilerden muaf tutulmuştur. Bu şehir halkına verilen bu ayrıcalıklar denizden gelen bir tehlike ile yani korsanlıkla ilgili bulunmaktadır. XV-XVI. yüzyıllarda Akdeniz’de çok yaygın olan hattâ uluslararası bir sorun olan korsanlık<sup>138</sup>, bütün Batı Anadolu kıyılarını tehdit eden bir tehlike olarak görünmektedir. Korsanlık bu dönemde geleneksel yapısı olan yağmacılık niteliğini yitirmeksizin bir çeşit Haçlı seferi özelliğini koruyarak devam ediyordu<sup>139</sup>. İşte böyle sürekli bir tehlikeyi göğüslemek zorunda olan Ayasuluğ halkına en ağır vergilerden bağışık tutulmak gibi bir takım hakların verildiği görülmektedir. Unutmamak gerekir ki bu tür vergi bağışıklıkları zaman zaman böyle bir tehlike ile karşı karşıya bulunan diğer kıyı şehirlerinde yaşayan halka da tanınıyordu. Kuşadası halkı da bu tür kolaylıklardan yararlanıyordu. Menteşe beyine yazılan bir hükümden anlaşıldığına göre Muğla deniz kıyısında bulunduğu için halkı; tüfek, ok ve yay ile “muhafaza hizmetinde” bulunmakla görevlendirilmişti<sup>140</sup>. Ayasuluğ kadısına yazılan bir hükümde de, o civarda küffar firkatelerinin görüldüğü belirtiliyor, gece ve gündüz etrafın gözetilmesi “zarar kasdına gelen küffar ve levend gemilerinin” uzaklaştırılması emrediliyordu<sup>141</sup>.

### *K a l e*

Ayasuluğ’un mahalle, nüfus ve nüfus hareketlerini inceledikten sonra kalesi üzerinde de kısaca durmak gerekir. Çünkü bu tarihlerde kalelerin Anadolu şehir ve kasabalarını tamamlayan önemli bir parça olduğuna şüphe yoktur. Ayasuluğ’un Bizans, Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde sağlam bir kalesi olduğunu biliyoruz. Kale, beylikler zamanında sık sık onarım görmüş ve sağlamlaştırılmıştır. Kalenin anakapısı VI. yüzyıldan kalmıştır ve yapımında geniş ölçüde antik malzeme kullanılmıştır<sup>142</sup>. Kalenin içinde çok sayıda su sarnıcı ve küçük bir mescit bulunmak-

<sup>138</sup> Braudel, *La Méditerranée*, II, 190-212; Maurice Aymard, “XVI. yüzyıl sonunda Akdeniz’de korsanlık ve Venedik” (çev. Mehmet Genç), *İFM*,23 (1962-63), 219-238; S. Faroqhi, *Towns and Townsmen*, 97-103.

<sup>139</sup> Aymard, “XVI. yüzyıl sonunda...”, *göst. yer.*, 220.

<sup>140</sup> *MD 19*, 307/622.

<sup>141</sup> *MD 16*, 188.

<sup>142</sup> Ekrem Akurgal, *Civilisations et sites antiques de Turquie*, İstanbul, 1986, 157.

tadır. Eski bir Bizans kilisesi olan bu yapının da sonradan su sarnıcı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir<sup>143</sup>. Surları bugün bile oldukça iyi bir durumda olan kale ve çevresi son yıllarda *sit alanı* kapsamına alınmış ve buradaki gecekondular temizlenmiştir<sup>144</sup>.

Kale, beylikler ve Osmanlılar zamanındaki olaylarda önemli bir rol oynamıştır. Fatih döneminde düzenlenmiş tapu-tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre Ayasuluğ kalesi muhafızları (Merdan-ı kala-ı Ayasuluğ) İzmir, Birgi, Güzelhisar, Yenişehir ve Alaşehir nahiyelerinde yani oldukça geniş bir alanda dağılmış bulunan köylerde timar tasarruf ediyorlardı<sup>145</sup>. Bu defter kayıtlarından çıkan sonuca göre, Ayasuluğ kalesi muhafızlarının sayısı altmışı buluyordu. Bunların birisi dizdar<sup>146</sup>, birisi kethüda, birisi de imam ödevi görüyordu. Kale imamı da timar tasarruf ediyordu<sup>147</sup>. Bu görevlerin dışında kale muhafızları arasında zindancı, surnazen gibi kimselelere de rastlanmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında Ayasuluğ kalesi muhafızlarına timar olarak verilen gelir kaynakları şöyle özetlenmektedir<sup>148</sup>:

*Yekûn-ı timar-ı mustahfazan-ı kala-ı mezkûre:*

Kura	16
Çiftlik	2
Hane	269
Mücerret	113
İmam	3

H a s ı l

85.655

Ayasuluğ kalesine çeşitli yollarla hizmet edenler bütün olağanüstü vergilerden bağışık tutuluyordu. Güzelhisar'a bağlı Eskişehir'da oturan

<sup>143</sup> Sabahattin Türkoğlu - Erol Atalay, *Efes*, Bornova, 1978, 21-22; Nazmi Sevgen, *Anadolu kaleleri*, Ankara, 1959, I, 65-70.

<sup>144</sup> *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1987.

<sup>145</sup> *TT 1/1 Mükerrer*; *TT 8*, krş. *TT 139*.

<sup>146</sup> Dizdar, kale komutanı. Bk. N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XV<sup>e</sup> siècle. Etude et actes*, Paris, 1973, 58-59.

<sup>147</sup> *Timar-ı Mehmed Fakih imam-ı kale-i m(mezkûr)*. *Mezkûr Mehmed Fakih fevt olub Saruhan'da Mağnisa kalası imamlığından mazul olan Nasuh'a tevcih olundu Fi 29 Cemaziyevvel 934 (TT 139, 55)*. Timarların sivil görevli ve hizmetlere de tevcih edildiği konusunda bk. N. Beldiceanu, *Le Timar dans l'Etat ottoman (début XIV<sup>e</sup> siècle début XV<sup>e</sup> siècle)*, Wiesbaden, 1980, 38-46.

<sup>148</sup> *TT 166*, 415.



Tahtacılar<sup>149</sup> bunun ilgi çekici bir örneğini vermektedir. Bu Tahtacılar, Ayasuluğ hisarına yılda 300 tahta sağlıyor, buna karşılık “*ulahdan, suhradan, cerahordan, hisar*” yapımından ve diğer bütün “*avarız-ı divaniyeden muaf*” tutuluyorlardı. Bununla ilgili metni olduğu gibi aşağıya alıyoruz:

“*Cemaat-ı Tahtacıyan*

*Eskihisar'da otururlar. Öşürlerin ve haraçların verürler. Ayasuluğ hisarına yılda üç yüz tahta kendüler iletürler. Mezkûr Tahtacıların esamileri bunlardır ki mesturdur.*

*Yekûn:* 25 nefer, 17 Hane, 8 Mücerret.

*Mezkûrlar gerdek resmini<sup>150</sup> Eskihisar'ı müşterek yiyenler alurlar. Mezkûr Tahtacılar matakaddümden olan tahta hizmetini tamam ifa edüb bikusur kaleye iletüklerinden sonra ulahdan ve suhradan ve cerahordan ve hisar yapmasından ve sekbandan ve gayriden filcümle cemi-i avarız-ı divaniyeden ve tekâlîf-i örfiyeden muaf ve müsellemler olalar. Kimesne mani olmaya deyüb padişah-ı İslam ve'l müslimin hazreti hüküm-i cihanmuta sadaka ettüğü cihetten defter-i cedid-i sultaniye kaydolundu<sup>151</sup>.*

XVI. yüzyıl boyunca Ayasuluğ kalesinin muhafız kadroları 60 olarak sabit tutulmuştur. Nitekim 1575 tarihli tapu-tahrir defterinin özeti olan TK 167'de Ayasuluğ kalesi mustahfızlarının 60 nefer olduğu yazılmıştır<sup>152</sup>. Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl ortalarında kalede 40 neferin görev yaptığını belirtmektedir<sup>153</sup>. Kalenin 987 (1579-1580) yılında onarımdan geçtiği Mühimme defterlerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır<sup>154</sup>.

<sup>149</sup> Tahtacılar geçimlerini ağaç kesmekle sağlayan bir Kızılbaş topluluğudur. Bu konuda bk. Xavier de Planhol, *De la plaine pampilienne aux lacs pisidiens. Nomadisme et vie paysanne*, Paris, 1958, 365-371; Aynı yazar, “La répartition géographique du chiisme anatolien”, *Traditions religieuses et para religieuses des peuples altaïques*, Paris, 1972, 103-108; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî menkıbelerinde İslam öncesi inanç motifleri*, İstanbul, 1983, 88-89, 142-143, 163-164, 193.

<sup>150</sup> Gerdek resmi; Örfi vergiler içinde yer alan bu evlenme resmi badihavanın bir parçasını oluşturmaktadır. Burada olduğu gibi imparatorluğun çeşitli yerlerinde de gerdek resmi timar erlerine ait bulunuyordu. Bk. *Kanunname-i Âl-i Osman* (yay. Mehmet Arif), İstanbul, 1329, 38; N. Beldiceanu, *Code de lois coutumières de Mehmed II*, Wiesbaden, 1967, 33v. Krş. N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans*, Paris - La Haye, 1964, II, 302.

<sup>151</sup> *TT* 8, 267; *TK* 129, 177a.

<sup>152</sup> *TK* 167, 101b.

<sup>153</sup> Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul, 1935, IX, 137.

<sup>154</sup> *MD* 41, 188/429 (6 Şaban 987).

Evlîya Çelebi'nin Ayasuluğ'u ziyaret ettiği zaman (1671), Ayasuluğ kalesi hâla önemini koruyordu. Evlîya bize bu kalenin oldukça sağlam bir tasvirini bırakmıştır: "Ve kal'a bir sahra-yı azimde bir sivri mai kaya üzre şekli müdevverden bademi havalesi şeddadî sengin binayı hasin ve seddi metîn bir kal'a-ı üstüvardır Ve etrafı cürmü bin üç yüz adımdır Ve canı-b-i erbaasında asla hendeği yoktur Zira bu kal'a bir yalçın kaya üzerinde mebnidir Ve cümle kırk kulle-i metini vardır Kal'a içinde yirmi toprak örtülü haneleri ve mescidi var ve cümle sokakları yalçın kaya kaldırım-dır."<sup>155</sup> Evlîya Çelebi ayrıca Ayasuluğ şehrinin Aydın sancağına, kalenin ise Sığla sancağına bağlı olduğunu ifade etmektedir ki doğrudur<sup>156</sup>. Aşağı yukarı Evlîya Çelebi'nin Anadolu'dan geçip Hicaz'a gittiği tarihlerde bütün Batı Anadolu'yu dolaşarak Antalya'ya kadar bir yolculuk yapan Dr. Covell, bize kalenin oldukça çarpıcı bir tablosunu yapmıştır. Bu tabloda kale, kalenin eteklerindeki evler, İsa Bey Camii oldukça açık bir şekilde görülmektedir<sup>157</sup>. 1678 tarihinde buradan geçen Cornelius Le Bruyn'ün seyahatnamesinde bulunan bir tablo ise kaleyi daha gerçeğe uygun bir şekilde tasvir etmektedir. Sol tarafta İsa Bey Camiinin yükseldiği görülmekte, kalenin eteklerinin boş olması da ayrıca dikkati çekmektedir<sup>158</sup>.

### *Ekonomik ve ticarî durum*

Ayasuluğ'un beylikler dönemindeki ekonomik ve ticari önemi üzerinde durmuştuk. Burada kısaca Osmanlılar dönemindeki daha doğrusu XV-XVI. yüzyıllardaki ekonomik ve ticari duruma değinmekle yetineceğiz. Tapu-tahrir defterlerindeki bilgi ve sayılar şehrin bu yüzyıllardaki durumuna önemli ölçüde ışık tutmaktadırlar. XV. yüzyıla ilişkin tapu-tahrir defterinden şehrin yıllık vergi gelirinin toplam 48.758 akça tuttuğu anlaşılmaktadır<sup>159</sup>. Bu *hasıl*ın ayrıntıları da verilmiştir. Bu ayrıntılara bakılacak olursa denebilir ki gelirin önemli bir bölümü kuru, kışlak, dalyanlardan, mumhane, boyahane, tahunhane (yağ değirmeni) gibi işletmelerden sağla-

<sup>155</sup> Evlîya, IX, 137.

<sup>156</sup> Evlîya, IX, 143; Taeschner, "Ayasolük", *EP*, I, 778; Ayrıca bk. *MD 40*, 193.

<sup>157</sup> Dr. Covell'in seyahatnamesinin yayınlanmamış bölümünde (British Museum) bulunan gravür için bk. C. Foss, *Ephesus*, 142.

<sup>158</sup> Corneille Le Bruyn, *Voyage au Levant c'est a dire dans les principaux endroits de l'Asie Mineure...*, Paris, 1725, I, 90; krş. Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, Lyon, 1717, III, 391.

<sup>159</sup> *TT 8*, 694.

niyordu. *Hasıl-ı niyabet-i Ayasuluğ*, 20.440 akça gibi önemli bir yer tutuyordu. Niyabet, çeşitli suçlardan alınan bir takım cerimeleri kapsayan vergi anlamına gelmektedir<sup>160</sup>. Ayasuluğ pazarı da hâlâ canlılığını koruyordu<sup>161</sup>. Bursa şer'iyeye sicillerinden anlaşıldığına göre, Bursa'ya mal almaya gelenler arasında Ayasuluğlu tüccarlar da bulunuyordu<sup>162</sup>.

Yavuz Sultan Selim zamanında yapılan sayımdan<sup>163</sup> anlaşıldığına göre Ayasuluğ ve çevresinde buğday, yulaf, keten, arpa, burçak, pamuk, susam, bostan, bakla, nohut tarımı yapılıyor<sup>164</sup>, pazara pirinç, soğan, zeytin, yaş üzüm, kuru üzüm, bal, tereyağı, elma ve karpuz gibi ürünler getirilip satılıyordu. Pazarda at, katır gibi hayvanların yanında "esir" satışının da yapılması dikkati çekmektedir<sup>165</sup>. Ancak XVI. yüzyılın sonuna doğru Ayasuluğ'un yıllık vergi hasılının 13.495 akçaya düşmesi şehrin ekonomik canlılığının oldukça sönmeye başladığını ortaya koymaktadır.

Ayasuluğ'un çevresinde ve Aydın sancağının çeşitli yörelerinde çok geniş ölçüde çeltik üretimi yapılıyordu. Pegolotti'nin XIV. yüzyılda Ayasuluğ pazarında satılan ürünler arasında pirincin de bulunduğunu belirtmesi çeltik ekiminin yörede oldukça gerilere gittiğini göstermektedir<sup>166</sup>. XV-XVI. yüzyıllarda Aydın sancağının Bozdoğan<sup>167</sup>, Tire<sup>168</sup>, Güzelhisar<sup>169</sup>, Sultanhisar<sup>170</sup>, Birgi<sup>171</sup> ve İzmir<sup>172</sup> kazalarına bağlı köylerde çeltik üretimi-

<sup>160</sup> İnalçık, *Arvanid*, XXVII.

<sup>161</sup> S. Faroqi, "XVI. yüzyılda Batı ve Güney sancaklarında belirli aralıklarla kurulan pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*; 1978 Özel Sayısı, 59-60, 82. XVI. yüzyılda Ayasuluğ kazasında 5 pazar yeri vardı.

<sup>162</sup> H. İnalçık, "Bursa I. XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar", *Bellelen*, 93 (1960), 49.

<sup>163</sup> *TT* 87, 39.

<sup>164</sup> "Ve mahsulatının memduhu kenavir ketenidir Ve tohmu vefret üzre hasıl olur İçinde develer ve at ve katır geze kaddü kamelinden görünmez" (Evliya, IX, 143).

<sup>165</sup> Aydın kanunnamesine göre (Barkan, *Kanunlar*, 16) pazarda satılan esirlerden kişi başına 4 akça alınıyordu.

<sup>166</sup> Pegolotti, *Pratica*, 56.

<sup>167</sup> *TT* 1/1 *Mükerrer*, 219; *TT* 8, 353.

<sup>168</sup> *TT* 166, 373, 375.

<sup>169</sup> *TT* 1/1 *Mükerrer*, 105; *TT* 166, 437.

<sup>170</sup> *TT* 1/1 *Mükerrer*, 211, 215, 293; *TT* 8, 717.

<sup>171</sup> *TT* 8, 576.

<sup>172</sup> *TT* 8, 717. Tapu-Tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre XV-XVI. yüzyıllarda Rumeli'de olduğu gibi Anadolu'nun çeşitli sancaklarında çeltik tarımı yapılıyordu (Aydın, Hamit, Teke, Saruhan vb.). Defter kayıtları pirinç üretimiyle ilgili olarak sayısal veriler de vermektedirler. Pirinç tarımıyla uğraşan reayanın (çeltükciyan) özel bir konumu vardı ve bu

nin yapıldığı anlaşılmaktadır. Çeltik tarımı, bilindiği gibi bol suya bağlı bulunduğundan üretimde artış ve düşüşler görülüyordu. Hattâ yıllardan beri pirinç ekilen yerlerin zamanla bu ürüne elverişli bir ortam olmaktan çıktığını da yine defter kayıtları bize göstermektedir. Bu konuda bir iki örnek vermenin yerinde olacağını sanıyoruz:

*“Amma yirmi yıldır ki nesne ekilmez olmuş. Bellü bazı vakit su zaruretin çekerüz deyü yemin billah eylediler. Ol sebebeden hasıl olmadı”*<sup>173</sup>.

*“Karye-i Sığırtmaçlı tabi-i Aynagöl. Çeltük argı ki altmış urgandır”*<sup>174</sup>. *Do-kuz müd*<sup>175</sup> *ekilürmüş... Amma şimdiki halde suyun gayri yerlere akıdırılmış. Öyle olsa şimdi geru kendü argına kaydolundu. Çeltükden artuk sudan bağa ve bağçeye hacet olursa alalar. Amma çeltüğe hacet olursa kimesne suya dahl ve taar-zur etmeye”*<sup>176</sup>.

Doğrudan doğruya Ayasuluğ'a bağlı olan yerlerden Kayırhan, Balatçık, Üzümi (Üzümlü) nehirlerinin suladığı alanlarda çeltük tarımı yapılıyordu. Kanuni dönemi başlarında Kayırhan nehrinin “yeri ve suyu vefa eder” olduğundan 160 kalbur<sup>177</sup> çeltik tohumu ekilmekteydi ve bundan yılda 13.700 akçalık bir gelir elde ediliyordu. Aynı şekilde Balatçık ve Üzümi nehirlerinin suladığı alanların da “yeri ve suyu vefa eder” durumunda olduğundan Aydın kilesi<sup>178</sup> ile kırkar kile tohum ziraat olunuyordu. Yıllık vergi hasılı 15.000 akça idi. Diğer yörelerde olduğu gibi buradaki çeltikçiler cemaatine de bir takım hak ve ayrıcalıklar verilmişti. Bununla ilgili bir kayıta şöyle denilmektedir.

---

reaya birçok vergilerden muaf tutuluyordu. Bu konuda bk. N. Beldiceanu - I. Beldiceanu-Steinherr, “Riziculture dans l'Empire ottoman (XIV<sup>e</sup>-XV<sup>e</sup> siècle)” *Turcica*, IX/2-X (1978), 9-28; Halil İnalçık, “Rice cultivation and the Çeltükci -re'aya system in the Ottoman empire”, *Turcica*, XIV (1982), 69-141. Aydın sancağındaki çeltükçülerin konumu için bk. Barkan, *Kanunlar*, 17.

<sup>173</sup> *TT* 8, 120.

<sup>174</sup> Bir uzunluk ölçüsü olarak kullanıldığı anlaşılan urgan hakkında bilgi bulunamadı.

<sup>175</sup> Bir hacim ölçüsü olan müdün kapsamı yöreden yöreye değişiyordu. Bursa müdü 112,5 litreye eşitti. Başka bir deyimle 20 İstanbul kilesi 1 müde eşitti. Bunun karşılığı 513,12 kg. dir. Bk. W. Hinz, *Islamische masse und Gewichte*, Leiden, 1955, 46-47; Halil İnalçık, “Introduction to Ottoman metrology”, *Turcica*, XV (1983), 311-348.

<sup>176</sup> *TT* 8, 147.

<sup>177</sup> Kalbur; tahıl ve başka taneli maddeleri elemek için kullanılan telli eleğin zaman zaman pirinç için de bir ölçü aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. İmroz kanunnamesi (Barkan, *Kanunlar*, 237) kalburu *muhalif* bir ölçü aracı olarak kabul etmektedir.

<sup>178</sup> Hinz, *Islamische masse*, 41-42; İnalçık, “Introduction..”, *göst. yer.* 311-348.

“Cemaat-ı çeltükciyan-ı nehr-i Kayırhan.

*Mezkûr çeltükçüler rüsum-ı öşriyelerin eda ettükden sonra çeltük ziraat edenleri yılda altışar akça resm-i bennak verüb çeltük ekmeyenler otuz ikişer akça resm-i bennak verir. Ve cümlesi resm-i ağnam ve resm-i arusane ve resm-i kovan verüb sair tayyaratları dahi alınur*<sup>179</sup>.

Üretilen çeltiğin öşrü ziraat olunan yerlerin sahibine veriliyordu. Çeltük ürünü ise sipahinin idi:

“Çeltük-i nehr-i Balatçık ki suyu nefsi Balat’dan çıkub cari olur. Çeltük öşrünün ziraat ettükleri yerlerin sahibine verirler. Mezkûr çeltüğün ziraat olunduğu arazi Emir Seyyid hazretlerinin vakfıdır. Ve mahsul-i çeltük eder üzre sipahinindir. Maa resm-i arusane ve cürm-i cinayet ve resm-i kovan-ı çeltükciyan-ı mezkûrin ve sair tayyarat-ı müteferrika”<sup>180</sup>.

Ayasuluğ’un ekonomik kaynakları arasında tuz üretiminin de oldukça önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Kaldı ki Aydın sancağı imparatorlukta tuz üretilen belli başlı merkezlerden biri idi. Buradaki tuzlalar da Ayasuluğ’a bağlı bulunuyordu. Tuz, birçok ürünün saklanması, işlenmesinde kullanıldığı gibi insan ve hayvanların doğrudan doğruya tükettiği bir besin maddesi olduğundan devlet, tuz kaynakları üzerinde bir çeşit *tekel* kurmuş, tuzlaların işletilmesini belirli kurallara bağlamıştı<sup>181</sup>. Tuz yasasına uymayan reayaya en ağır cezalar verildiği ve hattâ sürgün dahi edildiğini biliyoruz<sup>182</sup>. Tuzcular genellikle örfi vergilerden ve avarız-ı divaniyeden muaf tutuluyorlardı<sup>183</sup>.

Tapu- tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre<sup>184</sup> Ayasuluğ’a bağlı tuzlalar Batnos, Büyük Tuzla, Orta Tuzla ve Metrobo idi:

<sup>179</sup> *TT 166*, 409.

<sup>180</sup> *TK 167*, 102b. Bazı yerlerde ekilen çeltiğin önemli bir hissesi padişah (saray) için ayrılıyordu. Bu yüzden II. Murat’ın Aydın sancağındaki çeltükçülere bir takım kolaylıklar sağladığı da görülmektedir. Bu konuda bir defter kaydını olduğu gibi veriyoruz: “Bu mezkûr köyün [Kafalı] köyün halkı çeltük işlediği sebepten çift başına yedişer akça verirlermiş. Merhum Murad Hüdavendigar bunda geldiği bu resme hükmetmiş. Ellerinde mektubları vardır. Kuradan nesne alınmaz imiş. Amma ekdükleri çeltüğün iki hissesin padişah için alurlar. Bir hissesin rençber alır” (*MM 232*, 233).

<sup>181</sup> Lütfi Güçer, “XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda tuz inhisarı ve tuzlaların işletme nizamı”, *İFM*, 23, 1-2 (1962-63), 97-143.

<sup>182</sup> Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler”, *İFM*, 13, 1-4 (1952), 71.

<sup>183</sup> H. İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu”, *Belleten*, 92 (1959), 599.

<sup>184</sup> *TT 148*, 164; *TT 166*, 409; *TT 167*, 74b.

*“Memleha-yı Batnos ve memleha-yı kaza-i İzmir ki üç mevkiye vaki olmuştur. Birine Büyük Tuzla ve birine Orta Tuzla ve birine Metrobo derler”*<sup>185</sup>.

Batnos’un Batnos adasıyla herhalde ilgisi yoktu<sup>186</sup>. Büyük Tuzla Çamaltı tuzlası olmalıdır. Orta Tuzla’nın yerini tespit edemedik. Aynı tarihlerde Urla’da da bir tuzla bulunuyordu. Acaba Orta Tuzla burası mı idi? Metrobo, öyle sanıyoruz ki Metropolis adının değişik şekli olmalıdır. Metropolis, bugünkü Torbalı’nın batısında bulunan Yeniköy’ün eski adıdır<sup>187</sup>. Bu tuzlaların yıllık geliri 844.000 akçe idi. Lütfi Güçer’in düzenlediği, imparatorluktaki tuzlaların yıllık gelirlerini gösteren listeye bakılırsa<sup>188</sup> Aydın sancağındaki tuzlaların gelirlerinin hepsinin üstünde bir yer tuttuğu sonucuna varılır. Bu tuzlalarda daha doğrusu Ayasuluğ’a bağlı tuzlalarda 300 kişi çalışıyor ve bu tuz işçileri avarızdan ve örfi vergilerden muaf tutuluyordu.

Öte yandan şehirde boyahane, tahunhane gibi işletmelerin de bulunduğunu görüyoruz.

Ayasuluğ limanı XVI. yüzyılda hâlâ canlılığını koruyordu. Bu yüzyılın başlarında daha doğrusu 1528-29 yıllarında Ayasuluğ’dan İzmir’e kadar uzanan kıyılarda bulunan iskele ve limanlardan alınan gümrük resimleri başlıca üç mukataaya<sup>189</sup> ayrılmıştı. Sancakburnu’ndan Urla’ya kadarki yalılardan yüklenen malların gümrük resimleri Urla gümrüğü mukataasına ait bulunuyordu<sup>190</sup>. İzmir gümrüğünün geliri 80.000, Urla gümrüğünün ise 30.000 akça idi. İzmir ve Urla iskeleleri yalnız Osmanlı

<sup>185</sup> *TT 166*, 409.

<sup>186</sup> Batnos (Patnos) adası bu tarihlerde Ayasuluğ’a bağlı olduğu gibi (*TT 166*, 410) Akçaşehir kazasında da Batnos adını taşıyan bir köy bulunuyordu (*MD 41*, 208). Tuzla herhalde bu köyde olmalıdır. Çünkü ada hakkında verilen bilgide buradan yılda *bervech-i mak-tu 110 sikke-i efrenciye* alındığı belirtilmekte, tuzladan söz edilmemektedir. Sikke-i efrenciye Venedik dukasının adıdır (R. Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVII<sup>e</sup> siècle*, Paris, 1962, 237). Batnos adası için ayrıca bk. Elizabeth A. Zachariadou, “Contributions à l’histoire du Sud-Est de la Mer Egée (firmans inédits de Patmos)”, şurada: *ΣΥΜΜΕΙΚ ΤΑ Ατina*, 1966, I.

<sup>187</sup> Rüstem Duyuran, *Batı Anadolu Arkeolojik Haritası*, İzmir, 1952.

<sup>188</sup> *Göst. yer.*, 130-131.

<sup>189</sup> Mukataa için bk. N. Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans*, II, 141-159; Mehmet Genç, “Osmanlı maliyesinde malikâne sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (yay. O. Okyar), Ankara, 1975, 231-292.

<sup>190</sup> *TT 148*, 14; *TT 166*, 392; krş. *TK 167*, 6b. Krş. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı dış ticaretinin gelişmesinde İzmir liman ve gümrüklerinin rolü”, *İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir, 1985, 99-113.

dan gelen kumaş ve diğer mallar Çeşme limanına boşaltılır ve gümrüğü de buradan alınır<sup>191</sup>. Çeşme gümrüğü mukataası İzmirinkinden çok yüksekti. Karaburun, Ayasuluğ ve Sisam adası karşısındaki Ayayorgi gümrükleriyle birlikte Çeşme gümrüğü mukataası 684.667 akçayı buluyordu<sup>192</sup>. Ancak Ayasuluğ limanının gelirinin bu mukataa içindeki payını belirlemek olanaksız görülmektedir. Çünkü bütün gümrük gelirleri tek kalemde gösterilmiş, ayrıntılar verilmemiştir. Ancak limanın canlılığını koruduğu anlaşılmaktadır. İzmir, Ayazmend, Çeşme, Foça ve Ayasuluğ dolaylarında üretilen kara üzüm, kızıl üzüm, incir, badem ve diğer kuru meyve söz konusu kazalardaki limanlara yanaşan gemilere yüklenerek İstanbul'a gönderilmekteydi. Zaman zaman bu yörelerin kadılarına gönderilen hükümlerde *"taht-ı kazalarınızda vaki olan bağlardan hasıl olan kara üzüm ve kızıl üzüm ve incir ve badem ve sair bunların emsali kuru meyve sahipleri der mahzen etmeyüb kabbara getirüb İstanbul zahiresi için varan gemilere narh-ı ruzi üzere fûruht edüb doğru İstanbul'a gönderile deyü muhkem tenbih ve tekid olunmuş iken..."*<sup>193</sup> denilmekte ve bu uygulamada bir takım aksaklıkların olduğu dile getirilmektedir.

Öte yandan Ayasuluğ limanı da Urla, İzmir, Seferihisar, Kuşadası ve Balat gibi iskelelerde görülen zahire kaçakçılığının belli başlı merkezlerinden biri haline gelmişti. Söz konusu iskelelere yanaşan yabancı gemiler, buralara gönderilen yeniçeri ve çavuş gibi görevlilerden fazla fiat vererek gizlice aldıkları buğday, arpa, börülce, susam ve diğer ürünleri yüklüyor ve uzaklaşıyorlardı. Bu durum *"vilayet-i mezkûrede kaht u galaya sebeb"* oluyordu<sup>194</sup>. Üstelik tahıl kaçakçılığının hiçbir zaman önüne geçilemiyordu<sup>195</sup>. Öte yandan dışarıya satılması kesinlikle yasak olan pamuk, yapağı, sahtilimanları arasında ticari etkinliklerde bulunuyorlardı. Buralara Rumeli'den zahire ve buna benzer maddeler gelir, hububat, meyve ve diğer mallar yüklenirdi. Bu gümrük mukataalarının yanında Avrupa ve Sakız adasının

<sup>191</sup> 1476'da Yoros kalesinden Çeşme iskelesine kadar olan yerlerdeki bütün gümrüklerin mukataası Manuel Paleolog, Paleolog Kandroz, Lefteri Galyanoz ve Andre Halkokondil'e verilmişti (H. İnalçık-R. Anhegger, *Kanunname-i sultani ber mucub-i örf-i Osmani*, Ankara, 1956, 73-74; Beldiceanu, *Actes*, I, 112-113; II, 143).

<sup>192</sup> *TT 148*, 95; Kütükoğlu, *göst. yer.*, 99. *"Mukata-ı limon-ı Çeşme ve Karaburun ve Ayasuluğ maa iskele-i Ayayorgi ki der mukabele-i cezire-i Sisam vaki şüd"*. Hasıl fi sene 684.667" (*TT 166*, 404). Bu mukataanın yüzyılın sonuna doğru da aynı ölçüde olduğunu görüyoruz (*TK 167*, 45a).

<sup>193</sup> *MD 71*, 303.

<sup>194</sup> *MD 74*, 107.

<sup>195</sup> Osmanlı padişahları Yıldırım Bayazıt'ten beri *harbi* sayılan ülkelere buğday satışını yasaklamışlardı. Ama yine de Venedik ve diğer İtalyan devletlerine belirli ölçüde buğday çıkmasına izin veriliyordu. Kaldı ki, tereke yasağının XVI. yüzyılda pek işlemediği, bütün

yan ve balmumu gibi nesnelere de geniş ölçüde kaçakçılığı yine İzmir, Ayasuluğ vb. limanlar üzerinden yapıyordu<sup>196</sup>.

Bir yandan Doğu ticaret yollarının yön değiştirmeye başlaması<sup>197</sup>, öte yandan İzmir'in büyük bir liman olarak yükselmesi<sup>198</sup> giderek Ayasuluğ'un rolünü ikinci plana itti. XVI. yüzyılın sonlarında bütün Anadolu'yu kasıp kavuran Celali ayaklanmalarından da kasabanın büyük bir zarar gördüğüne şüphe yoktur<sup>199</sup>.

### *Sanat merkezi olarak Ayasuluğ*

Ayasuluğ, Aydınogulları Beyliğinin diğer şehirleri gibi<sup>200</sup> önemli bir kültür ve sanat merkezi haline gelmişti. Burada yapılan cami, mescit,

---

Rumeli ve Anadolu iskelelerinden tahılın kaçırıldığı görülmektedir. Limanlara yakın yerlerde türeyen bir takım madrabazlar büyük depolar kurmuşlardı. Bunlar buğdayı fazla fiatla alarak depoluyor sonra da "Frenk gemilerine" satıyorlardı. Tereke yasağı büyük şehirlerin özellikle İstanbul halkının kıtlığa uğramaları korkusundan kaynaklanıyordu. Bu bakımdan dışarıya buğday kaçırılmamasına çalışılıyor fakat kaçakçılık önlenemiyordu. Tımarlı sipahi, yeniçeri, sancakbeyi ve kadıların dahi Avrupa'ya gizlice buğday sattıklarına ilişkin Mühimme Defterlerinde epeyce belge bulunmaktadır. Bu konuda bk. M. Akdağ, "Türkiye'nin iktisadi vaziyeti", *Bellelen*, 55 (1950), 388-404; Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*, İstanbul, 1964; M. Aymard, *Venice, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVII<sup>e</sup> siècle*, Paris, 1966; Cook, *Population pressure*, 1-9. Ayrıca krş. Ahmet Refik, *Hicri X. Asırda İstanbul hayatı*, İstanbul, 1935, 78-103; M. Tayyib Gökbilgin, "Rüstem Paşa ve hakkında ithamlar", *Tarih Dergisi*, 11-12 (1955), 12-13, 32-33.

<sup>196</sup> "Penbe ve yapağı ve sahtiyan ve balmumu küffara verilmek memnu iken bazı kimesneler zikrolunan melai küffara satmak ile Müslümanlar müzayakaden hali olmadılar deyü..." (MD 64, 114).

<sup>197</sup> Halil İnalçık, "Türkiye'nin iktisadi vaziyeti üzerine bir tetkik münasebiyle", *Bellelen*, 60(1951), 661-676; Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan yolu", *Tarih Dergisi*, 31 (1977), 65-146.

<sup>198</sup> İran ve Halep'ten Batı'ya uzanan yolların önemli bir kavşak noktası haline gelen İzmir, XVII. yüzyılda parlak bir gelişme göstermiş ve Doğu Akdeniz'in en önemli limanları arasında yer almıştır. Bk. Paul Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant*, Paris, 1896-1911; Gaston Rambert, *Histoire du commerce de Marseille*, Paris, 1957, V; N. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIII<sup>e</sup> siècle*, Paris, 1956; Tuncer Baykara, *İzmir şehri ve tarihi*, İzmir, 1974; N. Ülker, "Batılı gözlemciler göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında İzmir şehri ve ticari sorunları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII (1981-82), 317-354; D. Goffman, *İzmir as a commercial center. The impact of Western trade on an Ottoman port, 1570-1650*, Chicago, 1985 (Basılmamış doktora tezi). Braudel (*La Méditerranée*, I, 264) İzmir'in 1550 yıllarında parlamaya başladığını yazmaktadır.

<sup>199</sup> Mustafa Akdağ, *Türk halkının dirlik düzenlik kavgası. Celali isyanları*, Ankara, 1975.

<sup>200</sup> Asaf Gökbilgin-Hikmet Şölen, *Aydın ili tarihi*, İstanbul, 1936; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*; Ankara, 1969 ; Akın, *Aydınogulları*, tür. yer.: Tire için bk. İnci Aslanoğlu, *Tire'de camiler ve üç mescit*, Ankara, 1978. Munis Armağan, *Beylikler devrinde Tire*, İzmir, 1983.



türbe vb. eserlerde antik malzemenin de geniş ölçüde kullanıldığına ve bu malzemenin eski Efes'ten devşirildiğine şüphe yoktur. Günümüze kadar ulaşmış eserler arasında mezar taşları önemli bir yer tutmakta ve bunların hayranlık uyandıran işçiliği dikkati çekmektedir. Bugün çoğu İsa Bey Camiinin avlusunda toplanmış bulunan bu mezar taşları, mermer işçiliğinin XIV-XV. yüzyıllarda Ayasuluğ'da ulaştığı düzeyi yeterince yansıtmaktadır.<sup>201</sup>

Ayasuluğ'daki sanat eserlerini incelerken birkaç noktayı göz önünde bulundurmak gerekir. Bu eserlerin bir ikisi dışında çoğunun kitabesi olmadığı için tarihlendirilmeleri, tapu-tahrir ve evkaf kayıtlarındaki yapılarla özdeşleştirilmeleri büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka güçlük te Ayasuluğ'un tapu-tahrir defterlerinde gördüğümüz mahalle adlarının hiçbirinin günümüze ulaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü eserlerin, şehrin neresinde bulunduğu sorusuna en iyi yanıt verecek tanıklar şüphesiz bu mahalle adlarıdır. Şehrin fiziksel dokusunun tamamen değişmiş olması eserlerin tespitini zorlaştırmaktadır. Öte yandan kimi cami ve mescitlerin adları değişmiş ya da değiştirilmiştir. Ne yazık ki bugün Ayasuluğ'da bulunan eserlerin çoğuna "anonim" damgası vurulmuştur. Sonradan eklenen adlar da sorunu büsbütün karmaşık hale getirmektedir. Alparslan Camii, Karakolyanı Mescidi gibi adların sonradan konulduğuna ve bu eserlerin asıl adlarının zamanla unutulduğuna şüphe yoktur.

Yasemin Tokmak, Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal'ın denetiminde, Selçuk'taki Türk-İslam anıtları üzerine yaptığı bir tezde; türbe, künbet gibi Ayasuluğ'da bulunan eserlerin XIV. yüzyıl ortalarından başlayarak XV. yüzyıl başı ya da ortalarına kadar uzanan bir zaman dilimi içinde yapılmış oldukları sonucuna varmıştır<sup>202</sup>. Yasemin Tokmak'ın vardığı bu sonuç defter kayıtlarına uymaktadır. Gerçekten Ayasuluğ'da bulunan eserlerin hemen hemen hepsi beylikler dönemine ait bulunmaktadır<sup>203</sup>. XV-XVI. yüzyıllarda, Osmanlı egemenliği boyunca herhangi bir eserin yapıldığına ilişkin kayıtlara seyrek olarak rastlanmaktadır. Ancak Osmanlı

<sup>201</sup> A.S. Melikian-Chirvani, "Recherches sur les sources de l'art ottoman. Les stèles funéraires d'Ayasoluk", *Turcica*, IV (1972), 103-133, VII (1975), 109-121; VIII (1976), 83-90.

<sup>202</sup> Yasemin Tokmak, *Selçuk'ta Türk-İslam anıtları*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Bitirme Tezi, 1985, no 2. Bu çalışma konusunda beni uyaran Sayın Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal'a teşekkür borçluyum.

<sup>203</sup> Ayasuluğ'da bulunan eserlerin toplu bir listesi için bk. Akın, *Aydınoğulları*, 219.

yönetimi, buraki eserlerin ayakta kalmasına ve bunlara bağlanan vakıfların sürekliliğini korumalarına özen göstermiştir. XVI. yüzyıla ait tapu-tahrir defterleri ve Aydın livası evkaf defteri, Ayasuluğ'da bulunan mimari eserler hakkında derli toplu bilgi vermektedir. Biz bu kaynakların ışığında Ayasuluğ'da bulunan belli başlı eserleri tanıtmaya çalışacağız.

### *İsa Bey Camii ve İsa Bey Evkafı*

Ayasuluğ'da bulunan eserlerin başında şüphesiz İsa Bey Camii gelmektedir. Kitabesinden<sup>204</sup> 9 Şaban 776 (13 Ocak 1375) tarihinde bitirildiği anlaşılan bu caminin mimarı Ali ibn ed-Dımışki'dir<sup>205</sup>. Daha sonraki yüzyıllarda gelişecek olan avlulu klasik Osmanlı uslubunun ilk örneklerinden olan cami, uzunluğu 57, genişliği 51 metrelik bir alana yayılmıştır. Caminin dört yanında revaklar vardır ve avlunun güney revakı arkasında harem bulunmaktadır.

1671 yılında camiyi ziyaret eden Evliya Çelebi, bu eseri oldukça ayrıntılı bir biçimde ve hayranlıkla tasvir etmektedir<sup>206</sup>. Oyma işçiliğini övmekle bitiremez. Evliya, o büyük gözlem gücüyle, İsa Bey Camii ile Şam'daki Ümeyye Camii arasındaki benzerliği de fark etmiştir<sup>207</sup>. Cami, Evliya'nın Ayasuluğ'a geldiği sırada oldukça iyi bir durumda bulunuyordu. Fakat fakir ve yoksul bir şehirde böyle bir eserin bulunması ona biraz "garip" görünmüştür: "*Amma böyle viran şehri içte cemaatsız kalmış bir cami-i garibdir*"<sup>208</sup>.

Aydınoğlu İsa Beyin Ayasuluğ, Birgi ve Keles'te yaptırdığı camilerle Birgi'deki türbesine bağlanmış olan vakıflarına ilişkin elimizde derli toplu iki liste bulunmaktadır. Bunlardan birincisi TT 166'da bulunan özet bilgilerdir<sup>209</sup>. Diğeri ise Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (Kuyud-ı

<sup>204</sup> Kitabesi için bk. Evliya, IX, 140; Aziz [Ogan], *Ayasuluğ rehberi*, İzmir, 1927, 37; İsmail Hakkı, *Kitabeler*, İstanbul, 1927-29, II, 135; Akın, *Aydınoğulları*, 119. Evliya Çelebi'nin verdiği metinde ufak tefek eksiklikler göze çarpmaktadır. Ancak onun verdiği metin, kitabenin 2. ve 3. satırındaki boşlukların doldurulmasına yardımcı olmaktadır.

<sup>205</sup> Bu cami için bk. K. Otto-Dorn, "Die İsa Bey Moschee in Ephesos", *İstanbulur Forschungen*, 17 (1950), 115-131; Ali Kızıltan, *Anadolu beyliklerinde cami ve mescitler (XIV. yüzyıl sonuna kadar)*, İstanbul, 1958, 97-99.

<sup>206</sup> Evliya, IX, 138-141.

<sup>207</sup> Evliya Çelebi (III, 213) Divriği Ulucami'deki taş işçiliği ile İsa Bey (Yakup ?) camindeki mermer işçiliği arasında da bir benzerlik kurmaktadır.

<sup>208</sup> Evliya, IX, 141.

<sup>209</sup> TT 166, 416.

kadime)'ndeki 991 (1583) tarihli Aydın livası evkaf defteridir<sup>210</sup>. 1528 tarihli defter kayıtlarına göre<sup>211</sup> İsa Bey vakıflarına bağlanan köylerin nüfus ve gelirleri şöyle özetlenmiştir:

Köyün adı	Hane	Mücerret	İmam	Gebran
Yayla	16	—	1	2
Ezine	7	—	—	—
Kızılca	13	8	—	—
Ulucak	18	1	1	—
Durgut (Turgut)	12	—	1	—
Kuyumcu	26	13	1	—
<b>TOPLAM</b>	<b>92</b>	<b>21</b>	<b>4</b>	<b>2</b>

Bunlardan ilk beş köyün yıllık geliri 10.000 akça olarak tek kaleme gösterilmiştir. Buna karşılık nüfus bakımından diğer köylerden daha kalabalık olan Kuyumcu'nun geliri ise 7.448 akçayı buluyordu ki toplam 17.448 akçalık bir gelirin söz konusu vakıflara bağlandığı görülmektedir. Bu vakıf köylerde yaşayan reaya, "*avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müselleme*" tutulmuştu. Yayla köyünde yaşayan bir iki "*kefere hanesi*" de vakıf reayası idi ve bunlar da Müslümanlar gibi her türlü avarızdan bağışık tutulmuştu. Ancak gayrimüslimler bennak<sup>212</sup> resimlerini Menteşe vilayetine bağlı bulunan Balatcık'taki Menteşeoğlu imaretine ödüyor "*rûsum-ı öşriye ve toprağa müteallik rûsum-ı örfiyelerini*" ise İsa Bey evkafına veriyorlardı<sup>213</sup>.

TK 571'e göre yukarıda adı geçen köyler yine İsa Beyin vakıfları arasında yer alıyordu. Ancak bütün bu köylerin Çirkince nahiyesine bağlı olduğu belirtilmekte, köylerin nüfusunda da belirli bir artışın olduğu, yıllık gelirlerinin toplam 20.000 akçaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yine söz konusu defterde Çirkince köyünün de İsa Bey evkafı içinde bulunduğu ve yıllık

<sup>210</sup> TK 571, 33b-35a.

<sup>211</sup> TK 166, 416.

<sup>212</sup> Elinde yarım çiftlikten az yeri olan ya da hiç toprağı olmayan evli raiyetin ödediği vergi. Bk. H. İnalçık, "Raiyyet Rûsumu", *göst. yer.*, 589-392; Aynı yazar, "Bennak", EI<sup>2</sup>, I, 204. Sözcüğün kökeni hakkında yeni bir açıklama için bk. L. Bazin, "Note sur bellâk/bennâk", *Turcica*, XVI (1984), 129-130.

<sup>213</sup> TK 571, 33b.

gelirin 10.000 akçayı bulduğu açıklanmaktadır <sup>214</sup>. Birgi kazasına bağlı Kelus (Keles - Kiraz) köyü de İsa bey evkafına bağlı idi <sup>215</sup>. Böylece 1583 tarihinde İsa Bey evkafının yıllık toplam geliri 95.885 akçayı buluyordu <sup>216</sup>.

### *Ezine Pazarı Camii*

İsa Bey Camiinden başka Ayasuluğ'da herhalde şehrin içinde olmayan bir camiden de söz edilmektedir. Ezine Pazarı Camii (Cami-i Bazar-ı Ezine) adını taşıyan bu eserin ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığına ilişkin bilgi de bulunmamaktadır. Oldukça eski bir eser olduğu anlaşılan bu cami harap olmaya yüz tuttuğu için Mehmet Şah Çelebi bin Musa Çelebi tarafından onarılmış ve buraya iki parça (kıt'a) arazi, değirmen ve ceviz ağaçları vakfedilmiştir <sup>217</sup>. Bu zatın ayrıca Ayasuluğ'da bir mescit ve bir muallimhane <sup>218</sup> yapılması için 12.000 akça ayırdığı, Ayasuluğ'da bulunan çeşitli eserler için de dükkân, değirmen vakfettiği görülmektedir <sup>219</sup>.

### *Mescitler*

Bu eserlerden başka Ayasuluğ'da pek çok mescit vardı. XVI. yüzyıla gelinceye kadar bu mescitlerden bir kısmının tamamen *harap* olduğu ve vakıflarından eser kalmadığı defter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim Hızır Bey <sup>220</sup> hatunu mescidinden "nam ve nişan" kalmamıştı <sup>221</sup>. Diğer mescitler hakkında verilen bilgileri şöyle özetleyebiliriz:

### *Subaşı Mescidi*

Ayasuluğ içinde bulunan bu mescidin vakıfları, Bozacı darü'l-hüffaziyla ortaktı. Biri "köprü kurbünde" olmak üzere "üç kıt'a" arazi bu mescide ve darü'l hüffaza vakfedilmişti. Yılda toplam 350 akçalık bir geliri

<sup>214</sup> TK 571: "Ayasuluğ kadılığında vaki olan Çirkince nam vakıf mahsulatı dahi on bin akça olub...".

<sup>215</sup> TK 571, 95a.

<sup>216</sup> TK 571, 95a.

<sup>217</sup> TT 166, 410; TK 571, 35a.

<sup>218</sup> Sibyan mektebi, mahalle mektebi anlamına gelmektedir. Bk. Vedad Günyol, "Mektep", *İA*, VII, 655-659.

<sup>219</sup> TT 166, 419.

<sup>220</sup> Umur Beyin büyük kardeşi olup Ayasuluğ beyliğinde bulunmuştur (Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, I, 66, 73; Akın, *Aydınogulları*, 52-56).

<sup>221</sup> TK 571, 35b.

vardı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru bu gelirlerin daha da azaldığı anlaşılmaktadır <sup>222</sup>.

### *Cemaloğlu Mescidi*

Bu mescide Ayasuluğ “bazargâhında” bulunan 7 bab dükkân ve mescitle aynı adı taşıyan bir bağın gelirleri bağlanmıştı. Hoca Muslihittin adında bir hayır sahibi ise mescidin imamına, yine Ayasuluğ “bazargâhında” bulunan beş dükkânın gelirini vakfetmişti. Caminin asıl gelirleri arasında yer alan yedi dükkândan beşi harap olmuştu <sup>223</sup>.

### *Köse Umur Mescidi*

Bu mescit, Kanunî döneminde yapılan tahririn verdiği bilgilere göre darülhüffaz yani hafız okulu ödevi görüyordu. Köse Umur'un oğlu Durdu da bu mescide bir takım gelir kaynakları bağlamıştı. Hisaryakası köyünde bulunan bağ ve bahçeler, 20 dükkân, Değirmen deresi köyünde bulunan bir değirmen ve beş parça arazi de bu mescidin vakıfları arasında sayılmaktadır. Geliri buraya bağlanan 20 dükkândan 3'ünün işler, diğer 17'sinin harap bir durumda bulunması Ayasuluğ'daki eserlerin XVI. yüzyıldaki durumun açıkça ortaya koymaktadır <sup>224</sup>.

### *Ahmet Paşa Mescidi*

Ahmet Paşa Mescidi aynı zamanda Kubbe(li) Mescit olarak ta anılıyordu. *Mescid-i Ahmed Paşa haliya Kubbe Mescid demekle marufdur*. Bu mescit ve bu mescitle birlikte bir zaviye Gedik Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Anadolu eyaleti beylerbeyliğinde bulunmuş olan Gedik Ahmet Paşa'nın <sup>225</sup> Aydın sancağında vakıfları vardı <sup>226</sup>. Ayasuluğ pazarının kapan resminin dörtte biri, bağ, bahçe, hamam kiralari, 5 dükkân, 1 kervansaray, kestanelik, ayrıca 6 dükkân, dört parça arazi, 2 değirmen, Güzelhisar'da Şeyh Mehmet'in yaptırdığı 117 dükkân geliri Gedik Ahmet Paşa'nın Ayasuluğ'da yaptırdığı mescit ve zaviyesinin vakıflarını oluşturuyordu <sup>227</sup>. Kanunî zamanında bu vakfın toplam geliri 12.396 akça idi. Mescidi

<sup>222</sup> *TT 166*, 416; *TK 571*, 36a.

<sup>223</sup> *TT 166*, 416; *TK 571*, 35b.

<sup>224</sup> *TT 166*, 416; *TK 571*, 36a.

<sup>225</sup> Mükrimin Halil Yinanç, “Ahmed Paşa Gedik”, *İA*, I, 192-199. Gedik Ahmet Paşa İstanbul'da bazı hayrat yaptırdığı gibi Afyon'da da bir imaret, bir cami, bir medrese ve bir de kütüphane yaptırmıştı.

<sup>226</sup> Akın, *Aydınogulları*, 136, 159-160, 184.

<sup>227</sup> *TT 166*, 417; *TK 571*, 36a.

de ve zaviyeye bağlanmış olan dükkânlardan bir çoğuyla kervansaray ve değirmenin “harap” olduğu defter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Hoca Şadkâm ve Hoca Fahrettin mescitlerinin vakıfları da Kubbe Mescidine eklenmişti <sup>228</sup>.

### *Zaviye, Medrese ve İmaretlar*

Ayasuluğ içinde Ahi Babuccu, Kalender, Sarı Hacı, Musa Bey (medreseyle birlikte) adlarını taşıyan zaviyelerin bulunduğu anlaşılmaktadır <sup>229</sup>. Ayrıca Hoca İbrahim Mahallesi mescidine “mülhak” bir Mevlevihane’den de söz edilmektedir <sup>230</sup>. 620 akçalık bir vakıf geliri olduğu anlaşılan bu mevlevihane pek önemli olmasa gerektir.

Aydın sancakbeyliğinde bulunmuş olan Yahşi Bey <sup>231</sup>, Ayasuluğ’da kendi adıyla anılan bir medrese yaptırmıştı. Bergos köyünün “mahsulü” ve bac-ı bazarıyla birkaç dükkân kirası, Söke köyünde bir hamam geliri ve üç parça arazi bu medreseye bağlanmıştı. Kanunî dönemi başlarında Yahşi Bey Medresesi’nin yıllık geliri 17.133 akçayı buluyordu <sup>232</sup>.

Üzerinde durulması gereken vakıflardan biri de İsa Beyin zevcesi Aydın kızı Azize Hatun’un Ayasuluğ’da yaptırdığı imarettir. Bu imarete Ayasuluğ’da bulunan hamam ve değirmenle birlikte Değirmen Deresi köyündeki değirmen bağlanmıştı. Ayrıca Ayasuluğ’daki bezirhane gelirinin yarısı da bu imarete vakfedilmişti. Fakat bezirhane daha Kanunî dönemi başlarında “muattal” bir durumda bulunuyordu. İmarete bağlı değirmenlerden 7’si de yine aynı tarihlerde “işlemez” bir halde idi <sup>233</sup>. Bütün bu kaynakların dışında 500 dönümlük bir arazi, 3 kıt’a bağ ve 2 çiftlik de imarethanenin vakıflarından sayılmaktadır. Toplam geliri 5.800 akçayı buluyordu <sup>234</sup>. İmaretin geliri XVI. yüzyılın sonlarına doğru da değişmemiş-

<sup>228</sup> TK 571, 36a.

<sup>229</sup> Zaviyeler için bk. Semavi Eyice, “Zaviyeler ve zaviyeli camiler”, *İFM*, 23, 1-2 (1962-63), 3-80. Zaviyelerin bir iskân ve kolonizasyon yöntemi olarak kullanılması hakkında bk. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler II. Kolonizatör Türk dervişleri”, *Vakıflar Dergisi*, II (1942), 279-386.

<sup>230</sup> TT 166, 417.

<sup>231</sup> Akın, *Aydınogulları*, 82, 180, 190.

<sup>232</sup> TT 166, 418.

<sup>233</sup> TT 571, 35a. Selçuk’ta yakın zamanda bulunan bir kitabenin Azize Hatun Hamamı’na ait olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Bk. İlhami Bilgin, “Selçuklular ve Beylikler Devrine Ait Yayınlanmamış Üç Kitabe”, *Vakıflar Dergisi*, XIX (1985), 268-269.

<sup>234</sup> TT 166, 416.

ti. Bu gelirleri öteden beri buraya gelen “*misafirine sarf olunagelmıştır.*” Yüzyılın sonlarına doğru bu imaretin meşihatı Şeyh Şahabeddin evladından Mahmut’a tevcih edilmiş bulunuyordu <sup>235</sup>.

### S o n u ç

Vakıf kayıtlarının incelenmesinden anlaşılacağı gibi Ayasuluğ, Aydınoğulları Beyliği döneminde büyük bir gelişme göstermişti. XVI. yüzyılda, Ayasuluğ’daki vakıflara bağlanan dükkân, kervansaray ve diğer işletmelerin “muattal” bir duruma düşmesi, şehrin gittikçe çöküntüye yüz tuttuğunu kanıtlamaktadır. Doğu ticaret yollarının yön değiştirmesinin yanında İzmir limanının XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak parlak bir gelişme göstermesi, Kuşadası’nın büyümesi Ayasuluğ’un sönmesinde etkili olan belli başlı etkenler olarak görülmektedir. Buna denizden ve karadan gelen tehlikeleri de eklemek gerekir. Şehrin XVII. yüzyılın sonlarına doğru ne kadar perişan ve sönük bir hale geldiği, halkının sefillik içinde bulunduğu Evliya Çelebi’nin o canlı ve çarpıcı anlatımından pek güzel ortaya çıkmaktadır. Nitekim onun anlatımına göre “aşağı varuşda yüz kadar toprak örtülü evleri ve yirmi adet dükkânı ve bir mescid ve bir kesif küçük hamamı ve bir hanı” vardı <sup>236</sup>. Yine Evliya Çelebi’ye göre çarşıdan uzakta kale altına yakın bir yerde bulunan *cami-i azim ve mabed-i kadim* olan İsa Bey Cami-i şehrin bu fakir durumuyla çelişiyordu.

Kâtip Çelebi Ayasuluğ’u “*kadim âsarlar ve âli binalarla mâlamal bir muazzam şehir*” olarak nitелеmekte, ancak “hâlâ harab” olduğunu yazmaktadır. Çarşı ve dükkânlarının taştan yapılmış olduğunu da ekleyen Kâtip Çelebi, öyle anlaşılıyor ki eski Efes ile Ayasuluğ’u birbirine karıştırmıştır <sup>237</sup>. Ancak onun ifadesinden Ayasuluğ’un bu tarihlerde parlak bir şehir olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Ayasuluğ’un giderek bir harabe haline geldiği ve halkının sefilliğe düştüğü bütün Batılı gezginlerin gözlemleriyle de doğrulanmaktadır. XVII.yüzyılda İzmir ile Ayasuluğ arasında güvenlikten eser kalmamıştı <sup>238</sup>.

<sup>235</sup> Sivaslı olan bu zat Ayasuluğ’a göç etmiş ve Aydınoğlu Mehmet Beyden büyük bir saygı görmüştür. Ömrünün sonuna kadar Ayasuluğ’da “tedris ve irşad ile meşgul” olmuş, 860 (1455/56) tarihinde burada ölmüştür. Mezar kitabesi Bursalı Tahir bey tarafından bulunarak yayınlanmıştır: Bk. Bursalı Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, I, 90-91.

<sup>236</sup> Evliya, IX, 138.

<sup>237</sup> Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, İstanbul, 1145, 637.

<sup>238</sup> Nitekim Fransız gezgini Thévenot İzmir’den Efes’e gidememişti. Bk. *L’empire du Grand Turcs, vu par un sujet de Louis XIV, Jean Thévenot* (Présentation de François Billacois), Paris 1965, 255-256.

Şehrin nüfusunun azalmasında sıtma belirleyici bir rol oynadı <sup>239</sup>. Ayasuluğ artık buradan geçen seyyahların eserlerinde <sup>240</sup> harabeler arasına sıkışmış bir köy olarak tasvir edilmektedir. Bununla birlikte Pococke XVIII. yüzyıl ortalarında Ayasuluğ'u hâlâ kubbelerle dolu bir şehir olarak niteleyebiliyordu <sup>241</sup>. Thompson, aşağı yukarı aynı yıllarda Ayasuluğ'u 40-50 haneli bir köy olarak göstermektedir <sup>242</sup>.

XVIII. yüzyıla ilişkin Osmanlı belgeleri artık buradan "Viranşehir" olarak söz ediyorlardı. Charles Texier, XIX. yüzyıl başlarında burasını gezdiği sırada Ayasuluğ, harabeler ve çalılıklar arasında birkaç Türk ailesinin barındığı küçük bir köydü <sup>243</sup>. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Aydın vilayeti salnamelerinde <sup>244</sup> ve devlet salnamelerinde <sup>245</sup> Ayasuluğ, Kuşadası kazasına bağlı 13 köyü kapsayan bir nahiye olarak görünmektedir. Nahiyenin toplam nüfusu 2228'i erkek, 2271'i kadın olmak üzere toplam 4499 idi.

<sup>239</sup> Clive Foss, *Ephesus*, 175.

<sup>240</sup> "... Nous ne trouvâmes ou les tristes débris d'une magnificence oue le tems a detruite..." (Corneille Le Bruyn, I, 91); "C'est une chose pitoyable de voir aujourd'hui Ephese, cette ville autrefois si illustre... réduite a un miserable village habité par 30. u 40. familles grecques, lesquelles certainement, comme remarque Mr. Spoon, ne font pas capables d'entendre les lettres que S. Paul leur a écrites..." (Tournefort, III, 390), vb... XVII-XIX. yüzyıl boyunca Ayasuluğ'a uğrayan gezginlerin seyahatnamelerinin tam bir listesi C. Foss'un anılan eserinde (s. 204) bulunmaktadır.

<sup>241</sup> Richard Pococke, *A Description of the East*, London, 1752, 52.

<sup>242</sup> Alıntı. C. Foss, *Ephesus*, 175.

<sup>243</sup> Charles Texier, *L'Asie Mineure*, Paris, 1862, 310.

<sup>244</sup> *Aydın vilayeti salnamesi*, 1308, 124.

<sup>245</sup> *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, 1322, 798.



## EKLER

*Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 156, İlk sayfa*

Sabıka Aydın Sancağından dört kadılık ve Mentеше Sancağından Balat ve Çine Kazaları müstakil Sığla Sancağı olup mukaddema Aydın Sancağı yazıldıkda zikrolan dört kadılık Aydın Defterinden ayrılıb henüz Mentеше Sancağından zikrolan Balat ve Çine kazaları ayrılmayub Mentеше defteri ile mahlut olub ve serbest olmayan timarların badihavaları zabtında Mentеше Beyi Sığla Beyinin mabeynlerinde niza-ı kesireleri olmağla tarafeynden def-i niza için vilayet kadıları arzı mucibince Mentеше Sancağı müceddeden tahrir olunmak ferman olundukda zikrolan Balat ve Çine kazalarının defteri ayrılıb Sığla Sancağına ilhak olunmak ferman olunmağın ber muceb-i emr-i âli zikrolan kadılıkların defterleri ayrılıb Sığla Sancağı tetimmesinden olmak üzere tahrir olunub eğer havass-ı hümayun ve ümera ve züema ve erbab-ı timar hisseleridir. Her birisi dikkat ve ihtimam üzre tevzi ve taksim olundukdan sonra sabıka Kastamonu kadısı olan Hasan daileri emaneti ile ve Defter-i Hakani kâtiplerinden Kâtip Hüseyin bendeleri kitabetiyle zikrolan Balat ve Çine kazalarının mufassal defteri beyaz olunub atabe-i ulyaya teslim olundu. Fi evahir-ı muharremü'l haram sene 991.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir 8, 39.*

Mezkûr zeamet [Ayasuluğ] defter-i atikde otuz beş bin akça hasil kaydolunub üç kişi tasarruf ederler idi Mezkûr zeamet(i) tasarruf eden kimesneler *segürdüm bacı* deyü ad koyub haric sancaklardan liva-yı Aydın'a uğrayan yürüklerden her sürüden on yedişer akça alurlar imiş Zikrolan *segürdüm bacı* defter-i atikde zeamet-i mezkûre üzerine hasil kılınmış bulunmayub haric ez defter tasarruf olunurmuş *Segürdüm bacı bid'attir* Ve Müslümanlardan tekrar resim alınmak hayfdır deyu *pedişahımız ezallahu ensarahu* hazretlerinin paye-i serir-i âlalarına arz olunub def olunmak emr olunduğu cihetten *segürdüm defter-i cedide* hasil kaydolonmadı Minbaad alınmaya Ol cihetten zaimlerden ikisi mazul olub on altı bin akçe hasil kaydolonub Tahir oğlu Sinan Beye müstakil sadaka olundu deyü defter-i atikde mestur.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir 166, 411.*

Kasaba-i mezkûrenin şehrülüsü ücra yerde deniz kenarında ihtiyatlu mahalde mütemekkin olmağın sabıka merhum mağfurlehüma hazret-i Sul-

tan Bayezid Han ve padişah-ı cennetmekân Sultan Selim Han aleyhüma er-rahmete ve'l gufran hükm-i âlişan sadaka edüb ulakdan ve suhradan ve cerehordan ve hisar yapmasından ve doğancıdan ve sekbandan ve azabdan ve sair avarız-ı divaniyeden muaf eyleyüb vilayet-i mahrusaya avarız salınmalı oldukda bitülü ve bitüsüz demeyüb avarız alasız deyü hüküm ve emir dahi olunursa Ayasuluğ halkını üşendürmeyüb incitmeyeler deyü müekked ahkâm-ı sultaniye sadaka olunub Ayasuluğ halkı tekâlif-i divaniye ve avarız-örfiyeden vech-i meşruh üzre muaf ve müsellemler olunmuşlar imiş Haliya ol hükümler âsitane-i saadete arz olundukda mazmununu mukarrer ve müsellemler buyurub mahrusa-ı mezkûre halkının eline menşur-ı vacibü's sürur sadaka buyurulmuş ve şimdiki halde kuvvet-i kahire-i Süleymanî satvetile sair memalik-i İslamiyeye mülhak olan cezire-i Rodos tamiriçün âmme-i vilayetin âyanından her kasabadan birkaç nefer kimesne cezire-i mezkûrda temekkün ettürülmek emr olundukda mahrusa-i Ayasuluğ ahalişi muaf kılınub mavtın-ı aslilerinde mukarrer olmak için müekked hükm-i şerifleri var Tekâlif-i örfiye ve avarız-ı divaniyeden muaf ve müsellemdir.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir 148, 189.*

Cemaat-ı reaya-yı müteferrika tabi-i nefsi Ayasuluğ

Mezkûrun reaya ekseri kuradan kasaba-ı Ayasuluğ avarızdan muaf olduğu cihetden bunda gelmişlerdir Bazı on yıldan berü sakindir Amma ekseri kable'l kitabet ve hin-i tahrirde gelüb temekkün suretin eylemişlerdir Öyle olsa bu makulelerin cümlesi resm-i şehre hane kaydolucak etrafda olan haslara ve timarlara noksan lazım gelmeğin dikkat ile teftiş olunub aslı zahir olanlar yerlü yerine kaydolundular Amma şöyle ki aslını ketm edüb biz dahi sa'y ve kayd ile izhar-ı fikr olamadığımız eelden haric ez defter kalsunlar deyü bu vechle şehirde tahrir olunub üzerlerine bennak ve kara vaz olundu ki bu zikrolan taifeden şehirde mütemekkin olub ve mukarrer mülkü olmağın resm-i bennak verüb amma sair şehir hanesi gibi avarız vermeye Amma şunlar ki şehirde yazılıb amma gerü köyünde alakası ola hem bunda yazıldığı cihetden bennaki bunda vere ve köyle alakası münkati olmadığı cihetden karye ile avarız vere Hane-i avarıza dahi noksan lazım gelmeye Meğer ki ekser alakası şehirde olub köyde cüz'i kalmış ola.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir 414, 73*

Mezkûrun yörükler her yere göçüb ve oturub koyunu olan koyun resmin verüb ve koyunu olmayan çiftlü ve çiftsüz halli haline göre boyunduruk resmi deyü on ikişer ve altışar akça verürler imiş ol sebebden mala zarar olur-

muş Elhaletü hinde dergâh-ı muallaya arz olunub şöyle emr olundu ki her yörük ki göçer ve konar ve köyde mütemekkin olur Otuz üç akçadan ziyade koyun resmi olan koyun resmi vere Ve koyun resmi olub otuz üç akçadan eksük olan heman otuz üç akça çift resmi vere Koyun resmin vermeye Ve koyun resmi olmayan orta hallüsünden on ikişer akça ve aşağı hallüsünden altışar akça alına deyu kaydolunub bu kitabetden südde-i saadette Abdullah Bey emin marifetiyle Bayramlı Karacakoyunlusu ve Bozdoğan Yörügünün resm-i karası ve cürm-ü cinayeti ve yavasası ve arusanesi maatakaddümden Karacakoyunlu subaşı tasarrufunda olmağın girü Karacakoyunlu taifesi subaşısına emr olundu Hasdan ihraç olundu deyu defter-i kadimde mesturdur Elhaletü hinde mezkûrun yörükler rüsumların vermek yukarıda tafsil olunan evrakda muharrerdir Kemakân verilmelü Karacakoyunlunun ve Bozdoğan yörügünün resm-i karası ve cürm ü cinayeti ve resm-i arusanesi Karacakoyunlu subaşısından ifraz olunub Bayramlı Karacakoyunlu cemaatının resm-i kara ve cürm ü cinayet ve arusaneleri Aydın ili sancağı beyi olanlara verilmiş ve Bozdoğan yörügünün resm-i kara ve cürm ü cinayet ve arusaneleri bir gayri timar erine verilmiş Haliya sancak beyinden ve sahib-i timardan bilfiil hassa-ı padişahiye ilhak olunub bilfiil hassa tasarruf olunur deyu defter-i köhnede mesturdur Yine hassalık üzre kemakân mukarrer *Suret-i defter-i Hüsâm* ki budur Hasılı kelam taife-i mezkûre hass-ı şahidir Koyunu olan altmış altı koyundan eksükde otuz üç akça verürler ol makule taifeye *Bac evi* derler Altmış altıdan ziyade olsa iki koyuna bir akça resm-i ganem verür Ve koyunu olmayan on iki akça resm-i bennak verür Ve kisbe kadir mücerredler altışar akça verürler ol makule mücerred hane değillerdir Defter-i padişahide mücerred kaydolunmuşlardır Hane-i avarız ziyade olmak makbuldür Öyle olsa kisbe kadir mücerredler defterde bi resm kaydolundum deyu niza eylemeyüb resmin vere.

*Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (Kuyudukadime) 167, 73b.*

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir 139, 29.*

El mahsul ————— an Â'râb-ı Batnos der nevahi-i Ayasuluğ ve İzmir ki haneden haneye seksener akça verürler Ve bu taifeden bir cemaat İzmir kadılığında mütemekkin olmağın hane-i avarızları İzmir'e kaydolunub ve kendüler dahi ol kadılıkta tahrir olundular Fe amma cümlelerin resm-i buğurları bunda kaydolunmağın defter-i cedit-i hakanide dahi defter-i sabık usluba riayet olundu Kemakân cümlelerin esamisi bunda sebt kılındı deyu defter-i atikde mukayyed olmağın defter-i cedide dahi kaydolundu.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir 537, 173.*

Şehirde boğazlanan koyunların başı ve paçası(n) kasaplar akçasız başha-neye verürler Ve kasabın boğazladığı koyundan bu mukabelede bac alınmaz Ve başcının ol mukabelede resm takdir olunmuşdur verür deyu defter-i atik-de mukayyed olmağın defter-i cedeide dahi kaydolundu. 4595.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir 1/1 Mükerrer, 22-23.*

Karye —————i Hisse-i Dadbeyi ve Aluserlü (?) ve Artucak Timar-ı hisar eri Mustafa ve Halil Sultan zamanında Sarucayla Hızır yermiş Yıldırım Hüdavendigâr zamanında Behramlı Halil yermiş Şimdikihalde beylerbeği Hamza Bey beratıyla Halil hissesin oğlu Seydi Ahmed Bey beratıyla yiyüb Ayasuluğ kal'ası hizmetini eder Bu mezkûrlar padişahımızın kulu oğullarıdır.

Hane 31 Cemi'ül cevami 1599 Asıl 1500 Ziyade 99.

*Aynı defter, 24-25.*

Karye —————i Kızanlı Timar-ı çeribaşı İshak ve Balaban Varna'da şehid olmuş Ve hisar eri Saruca yerler imiş Sultan zamanında Saruca ve Yusuf yermiş Yıldırım Hüdavendigâr Paşa Balıbaşı yermiş Şimdikihalde mezkûr çeribaşı İshak'ın oğlu Mehmed çeribaşıdır Ve padişah kulu İsmail oğlu Kurd Saruca hissesine Ayasuluğ kal'asına hizmet eder ve Balaban hissesine Esenlü oğlu Ali Ozgur oğlu İsa Bey beratıyla yiyüb eşer.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdever 232, 254.*

Karye —————i Yayla Yakası Timar-ı Yahşi oğlu Yusuf hisar eridir Sultan zamanında Ali yermiş Yıldırım Hüdavendigâr zamanında kadimi İbrahim ve Hoca Veli yermiş Şimdikihalde Beylerbeyi Ahmet Bey beratıyla Hüdavendigâr kulları oğulları Yahşi oğlu Yusuf ve Doğan oğlu Paşa Bali yiyüb Ayasuluğ kal'ası hizmeti ederler Karaca oğlu Yusuf müşterek Ahmet Bey beratıyla ve Arnavud İlyas oğlu Mehmed'in timarı alınub Masum Ağaya verildiği sebebden Mesavlı ve Tercüman ve Yayla Yakası verildi kim Arnavud İlyas ile müşterek tasarruf edeler.

Hane 9, Cemi'ül cevami 756, Asıl 400, Ziyade 386.

*Aynı defter, 268.*

Karye —————i Kara Koyun Timar-ı Paşa Bali merd-i kal'a-ı Ayasuluğ Sultan zamanında Bey kulu Karaca yermiş Yıldırım Hüdavendigâr za-

manında Ali Hoca yermiş Şimdiki halde mezkûr Paşa Bali oğlu Ali İshak Paşa mektubuyla ziyüb hisar hizmetin eder.

Hane 11, Cemi'ül cevami 548, Asıl 400, Ziyade 148.

*Aynı defter, 272.*

Karye —————i Söğüt Timar-ı dizdar-ı kal'a-ı Ayasuluğ Hacı hayreddin yermiş Sultan zamanında Saruhan ve İbrahim yermiş ve Yıldırım Hüdavengâr zamanında Umurca yermiş Şimdiki halde padişahımızın hük-m-i hümayunuyla yayabaşı İzzeddin dizdardır.

Hane 53, Cemiü'l cevami 6833, asıl 6000, ziyade 833.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir 87, 7*

Hasha-i Hazret-i hüdavendigâr hullidet mülkehu

Cemaat-ı çeltükciyan-ı nehr-i Kayırhan tabi-i Ayasuluğ hassa-i padişah-ı âlempenah hullidet mülkehu tohum kendüleri yanlarından Hasılın nisf üleşürler Mezkûrun kürekçiler çeltük ekenler yılda altışar akça verürler ve ek-meyenler yılda on ikişer akça resm verürler deyu defter-i kadimde mesturdur Yine bu uslub mukarrerdir Amma il yazıldıktan sonra beylik canibinden yüz altmış galbur (kalbur) tohum verilüb eker olmuşlar Yine uslub-ı sabık üzre hasılın nisf üleşeler.

Kürekçi 27, Mücerred 4, Hasıl fi sene 10040.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri 14, 862/1259*

Aydın ve Sığla sancakları kadılarına hüküm ki

Taht-ı kazanızda olan sipahiler muhafazada olan gemilere tayin olunmuşlar iken bazı gemilerden çıkub anda taht-ı kazanızda oldukları istima olunmağın buyurdum ki vusul buldukda her biriniz bu babda mukayyed olub taht-ı kazanızda olan sipahilere muhkem tenbih ve tekid eylesiz ki asla bir an ve bir saat tehir eylemeyüb muaccelen varub gemilere erişüb muhafaza hizmetinde olalar şöyle ki ihmal eyleyüb istical üzre varmayanlar her kim ise timarları alınmakla konulmayub gereği gibi haklarından geline ve sipahiler muhafazaya varmak mühimmattan olmuşdur İhmal eylemeyüb sipahilerinizi ihraç eylemeyince olmyasız (7 Şaban 978).

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir 537, 221.*

Karye-i Turnacı tabi-i Ayasuluğ hali an reaya

Karye-i mezkûrenin mahsulatı bundan akdem karye-i mezburede Turnacı zaviyesi demekle maruf bir vakf-ı zaviye olub ana sarf olunur imiş Şimdi ki halde zaviyeden eser kalmayub haricden İzmir kazasına tabi Bınarbaşı (Pınarbaşı) zaviyesi demekle maruf zaviyeye vakıfdır deyü Nasuh nam müteseyyid dahl eder imiş Der-i saadete arz olundukda deftere ve temessükâtlarına havale olunub istihkakı olmamağın timara verilmek ferman olunub defter-i cedide kaydolundu.

Hasıl———— Aşar-ı hububat ve resm-i zemin ve resm-i tapu-yu zemin ve resm-i küvare ve resm-i ağnam ve öşr-i bağat ve harac-ı bağçıya ki öşre muadil ola ve dükkan ve resm-i otlak ve resm-i kışlak-ı yörükân-ı kışlakçıyan ve yaya ve kaçgun ve saire 2600 (Ayrıca bk. *TK 167, 109a*).

*Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (Kuyudukadime) 571, 97a*

Evkaf-ı mezkûrenin (İsa Bey evkafı) raiyyetleri ve çeltükçüleri avarızdan muaf oligelmişlerdir ve madem ki reaya-yı vakf çeltük ekmeğe talib ve rağib olalar Haricden kimesneye ekdürmeyeler Ve kadimden çeltük suyundan hakk-ı şürbü sabit olan değirmenin ve bağçelerden gayri kimesne min cümlehum Tursun değirmeni demekle maruf Muhiddin elinde olan iki göz değirmendir Mevlana Kurt kadı hücceti mucibince hakk-ı şürbü sabit olmuştur Bir ferd çeltüğün suyuna dahl ve taarruz eylemeye Ve eğer bir suretle dergâh-ı âliden hüküm ihrac ederler ise *İsa Bey zamanında* hakk-ı şürbü olmayan değirmenlerin dâvası istima olunmaya ki mucib-i mukarrer-i vakıfdır ve müteveli-yi vakf vakfın reayasından yirmi nefer çeltükçü tayin edüb ziyade olunmaya Bu hususda müteveliye mani olmayalar Ve çeltük suyu madem ki çeltüğe lazım ola ve çeltük suya muhtaç ola Kadim değirmenlere ve hâdis değirmenlere ve bağçelere bu vech-i minel vücuh verilmeye Çeltük mukaddem ola Badehu kadim değirmenler badehu her kime hacet olursa verile Madem ki çeltük suya muhtaçdır Ahara verilmeye Eğer taaddi ederler ise verile Madem ki çeltük suya muhtaçdır Ahara verilmeye Eğer taaddi ederler ise haklarından geline deyu selatin-i selefden ahkâm-ı şerife varid olmuştur Ve mazmunu defatir-i atikde mukayyedir Ve Keles reayası ve Ayasuluğ kadılığından olan Çirkince ve Kuyumcu nam vakf-ı mezkûr reayası avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler olalar deyu hükm-i şerif-i hümayun vardır Mazmununda madem ki selatin evkafına teklif-i avarız olunmaz bunlara dahi olunmaya deyu derc olunmuştur.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri 41, 263/571*

Mukataa müfettişi سولى (؟) kazasından munfasıl Mevlana Abdurrahman'a hüküm yazıla ki haliya mukataat nazırı Halil ile dergâh-ı muallama arz gönderüb liva-yı Aydın'a tabi Birgi ve Ayasuluğ ve Keles kazalarında vaki merhum İsa Bey evkafına ve Yenişehir kazasında vaki merhum Hafsa Hatun imareti evkafına müteveli olanların her sene vaki olan muhasebelerinin ilâ el'an mukataat-ı hassa nazırı görüb zevaid-i evkafı mîri için kabz edegelmekle külli mal ekl ü bel' olunmayub ve birkaç yıldır ki evkaf-ı mezkûreye müteveli olanlar muhasebelerin göndermeyüb bir tarikla toprak kadılarına gördürmekle mukataat-ı evkaf tedenni ve noksan üzre olduğundan gayri külli mal ekl ü bel' olunub canib-i vakfa gadr olmuşdur Zikr olunan evkaf mütevellilerinin ibtidai mübaşeretlerinden muhasebeleri görölüb ekl ü bel' ettükleri mal-ı vakf zuhura getirölüb vakf için zabt ettürölüb ve zevaid-i evkaf dahi mîri için kabz olunmak babında emr-i şerif ricasına ilam eylemişsiz İmdi buyurdum ki hükm-i şerifim vardukda sen ki müfettişsin bu hususa müstakil mukayyed olub zikr olunan evkaf mütevellilerin getürdüb görölmeyen zamanlarının muhasebelerin kâtiblerin müfredat defterlerinden ve şüphe olunan (olan ?) mevaddı âdet ve kanun üzre yerlü yerinden muhasebelerinin görüb ber muceb-i muhasebe ve behasebü'ş şer' ve kanun zimmetlerine lagoon mal-ı vakfı bikusur ketb ve tahsil eyleyüb mal-ı vakfdan kimesne zimmetine bir akça ve bir habbe baki koydurmayasın ve hasıl olan akçayı mütevelliler vakf için teslim edüb ve zevaid zuhur ederse der kise edüb ve mühürleyüb ve görülen muhasebe ve müfredat defterlerin imzalayub ve mühürleyüb sair emval-i hassa ile gönderüb hızaneyi âmireme teslim ettürüb muhtac-ı arz olan kaziyeyi yazub kapuma arz edesin. Tahriren fi 24 Şevval sene 987.

*Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (Kuyudukadime) 167, 42b.*

Mülk-i Hazret-i Mehmed Paşa edamallahu iclalehu şehir-i Kuşadası haric ez defter tabi-i İzmir.

Hasıl ——— an aşar-ı hububat ve resm-i zemin ve resm-i tapu ve yava ve kaçgun ve gümrük ve kassabiye ve resm-i kahve ve resm-i keyl ve kapan ve beytülmal-i hassa ve amme ve cürm ü cinayet.

Kuşadası bundan akdem vezir-i âzam iken vefat eden Cerrah Mehmed Paşa'ya her sene Sakız mukataatı eminlerine ellışer bin akçe vermek üzre mefruzu'l kalem ve maktu'ul kıdem serbestlik üzre temlik olunub verilen mülkname-i hümayun mucibince tasarruf eden veresesi cezire-i mezburu

hüccet-i şer'iyeye ile sabıka vezir-i âzam olub hâlâ kaimmakam olan Mehmed Paşa edamallahu Taala iclalehu hazretlerine hüsn ve ihtiyarlarıyla fâriğ olub mahall-i mezbura harbî küffar-ı haksarın gemileri gelüb yanaşub haccac ve ebna-yı sebili rencide etmekden hali olmadıkları eelden müşarünileyh hazretleri dahi tahsil için kendü malından bir kule ve bir han ve bir iskele bina edüb mukaddema Sakız eminlerine verilen elli bin akçai mumaileyh hazretlerinin bina eyledükleri kule neferatının ulufelerine her sene mütevellisi yedinden verilmek ferman olunub mukataat defterlerine dahi minval-i mezkûr üzere işaret olunub ve etraftan gelüb tavattun eden reaya mukaddema verilen mülkname-i hümayun mucibince mahall-i mezburu muhafaza edüb hizmetleri mukabelesinde avarız-ı divaniye ve nüzul ve sair tekâlifden beyleriyle ve sancakbeyi tekâlifinden cümle muaf ve müsellemler olub ve hâliya cezire-i mezburenin gümrük ve zarar-ı kassabiye ve resm-i kapan ve keyl ve âşar ve beytûmal-i âmme ve hassasın cezireye ilhak olunmasın rica eyledükde verilmek ferman olunmağla zikr olunan gümrük ve zarar-ı kassabiye ve resm-i kahve ve resm-i kapan ve keyl ve âşar ve resm-i tapu ve resm-i zemin ve yava ve kaçgun ve beytûmal-i âmme ve hassa ve cürüm ve cinayet dahi vech-i meşruh üzere defter-i cedid-i hakaniye kaydolunmak için bu hakire hitaben emr-i şerif varid olmağla sebt-i defter olundu. Tahriren fi evail-i şehri zilkade sene 1027. Hurire el fakir Mustafa et- tevkii hâla.

*Aynı defter, 42b - 43a arasındaki visale.*

Kuşadası kazasında vaki Öküz Mehmed Paşa'nın vakfı mütevellisi südde-i saadete arz-ı hal edüb vakf-ı mezburun Ayasuluğ kazasında Kadı değirmeni ve kebir ve sağır dalyan-ı mahilerde aharın alakası yoğiken havass-ı hümayundan olmak üzere Aydın muhassılları taraflarından hilaf-ı defter müdahele ve sabıkü'z zikr zabt olunmak için bin yüz on dokuz senesinde tevkii kalemiyle mahalline şerh verilüb ve aharın alakası olmadığını dahi iftiharü'l emacid ve'l ekârim defter emini Ebubekir dame mecdehu mukaddema ilam ve ilamı mucibince amel olunmak için bin yüz yirmi altı senesinde emr-i şerif sadır ve Aydın muhassılı olub Adana beylerbeyisi olan Ahmet Paşa tarafından dahi mübaşir tayin ve mahall-i nizân üzerine varılıb bigarez ve ehl-i vukuf kimesnelerden sual olundukda zikr olunan dalyan-ı mahiler yetmiş seneden berü taraf-ı vakfdan zabt olunur iken muhassıl-ı sabık maktul Nasuh Paşa cebren zabt eylediği Ayasuluğ ve Kuşadası naibleri huzurlarında şer'le sabit ve taraf-ı vakfdan zabt olunmak için hüküm ve hüccet-i şer'iyeye verilüb ve mirmiran-ı mumaileyhim tarafından dahi buyruldu verilmekle ol hüccet ve buyrulduyu Defterhane-i Âmire'de mahfuz olan vakfiye-i ma-



mulünbih ile maan hıfz ve fimabad muhassıl tarafından müdahale ettirilmeyüb taraf-ı vakfdan zabt olunmak için istiday-ı inayet edüb ve zikr olunan dalyanlarda muhassılın alakası olmamağla mahallinde olan hüccet-i şer'iyye ve muhassıl-ı mumaileyhin buyruldu su vakfiyesiyle Defterhane-i Âmire'de maan hıfz ve mucibince ve taraf-ı vakfdan zabt olunmak üzere ifti-harü'l emacid ve'l ekâbir başdefterdar olan Elhac Mehmed dame uluvvehu ilam ve ilamı mucibince hıfz olunub zabt ettürülmek için İzmir mollasına ve Ayasuluğ naibine hitaben emr-i şerif yazılıb ve asıl ferman divan tarafında hıfz olunub maru'z zikr hüccet ve buyruldu defterhanede hıfz olunmak için ilmühaber olmak üzere işbu kaime verildi. Fi evail-i Muharrem 1126.

*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri 66, 2*

Küffara verilmesi memnu olan meta bunlardır

Tereke	Barut	Yarak	At	Penbe	Rişte-i penbe
Kurşun	Balmumu	Sahtiyan	Donyağı		
Gön	Meşin	Koyun derisi	Zift		





